

CAPITOLUL III

LIMBA – SISTEM SEMIOTIC

Definind limba „un sistem de semne care exprimă idei”, Saussure o alătură altor sisteme de semne: ritualurile simbolice, formulele de politețe, semnalele militare, limbajul surdo-muților, scrierea etc.

Limba are în comun cu celelalte sisteme de comunicare funcția de comunicare, dar se deosebește de acestea prin origine; specificul comunicării verbale, multitudinea funcțiilor, natura semnului lingvistic, specificul organizării și funcționării sale.

Limba este un sistem de semne verbale, instrument al realizării concrete, ca mijloc de comunicare interumană, a limbajului vocal articulat, facultate specifică, definitorie a omului, și produs al „practicării” limbajului în condițiile unei anumite comunități sociale.

Limbajul vocal-articulat este universal, caracterizează toate colectivitățile umane, indiferent de treapta de civilizație materială pe care se află și de civilizația spirituală specifică, dar limbile ca sisteme semiotice prezintă identități concrete distincte, în funcție de colectivități. Fiecare limbă funcționează în interiorul unei anumite comunități și poartă amprenta istoriei și caracteristicilor spirituale ale acelei colectivități, pe care le și influențează.

Limba este naturală (prin origine) și convențională (sau convenționalizată) (prin întrebuințare) și, de aceea, în general, independentă de voința expresă a oamenilor. Este la fel de veche ca și omul (nu apare pe o anumită treaptă de dezvoltare a societății sau a cunoașterii). Limbajul vocal-articulat este o creație a omului în aceeași măsură în care l-a creat pe om. Limba, ca limbă națională, condiționată istoric, poate fi la fel de veche ca și poporul care a creat-o și o vorbește, contribuind la constituirea identității lui specifice într-un proces de construire a propriei identități.

Sistemele semiotice nelingvistice (semnele de circulație, semnele marinărești, limbajele simbolice din matematică, fizică, chimie etc.) sînt creații ulterioare ale omului ajuns pe o anumită treaptă de dezvoltare socială și a cunoașterii. Sînt în mod absolut convenționale și, ca atare, supuse voinței oamenilor, care pot interveni, prin consens sau nu, și le pot modifica, parțial sau integral.

Ca identități specifice, sistemele nelingvistice depind de dezvoltarea, materială și mai ales spirituală, a umanității, rămînînd, în general, independente de istoria și specificul etnic al unei comunități sociale. Excepție fac artele, care, fără a depinde în esența lor în mod direct de o anumită comunitate socială, poartă amprenta istoriei și specificului național al acesteia. Mai generale decît limba, ca particularitate de întrebuințare, în sensul depășirii limitelor naționale, sistemele de semne nelingvistice sînt mai limitate în întrebuințarea lor concretă, restrînsă în general la anumite domenii ale vieții sociale sau ale cunoașterii umane. Limbajul simbolic, de exemplu, este același pe toate meridianele, dar întrebuințarea lui ca mijloc de comunicare și cunoaștere este în general limitată la domeniul cunoașterii științifice, în spațiul „științelor exacte”.

Sistemele semiotice nelingvistice sînt, în general, unifuncționale. Funcția de comunicare se realizează fie ca funcție *estetică* (artele), fie ca funcție *cognitivă* (limbajul matematic), fie ca funcție *imperativă* (semnele de circulație) etc. mai multe funcții dezvoltă doar sistemele secundare, substitutive (scrisul, alfabetul Morse, alfabetul Braille etc.).

Limba realizează funcția globală, de comunicare și cunoaștere, prin dezvoltarea mai multor funcții particulare, cu pondere diferită, în

desfășurarea actului lingvistic concret: referențială, expresivă, poetică, conativă, fatică, metalingvistică, stilistică Prin funcția poetică, limbajul vocal, spre deosebire de alte sisteme semiotice (cu excepția celor secundare: scrisul) poate depăși, prin semnificații noi date semnelor, stadiul anterior al consensului colectivității; devine atunci limbaj poetic tinzând spre sistemul artelor.

Prin funcția metalingvistică, limba este singurul sistem de semne caracterizat prin reflexivitate; limba se întoarce asupra sa, auto-interpretându-se.

Pe de altă parte, între limbă și alte sisteme de semne, intervin deosebiri de esență chiar la nivelul funcției generale, de comunicare și cunoaștere. Sistemul artelor înglobează funcția de comunicare și cunoaștere în funcția estetică; accentul este pus pe organizarea mesajului, care își ia ca punct de plecare lumea obiectivă, dar propune un nou univers, care depășește limitele concrete, închise, ale unui plan de referință supus cunoașterii. În plus, comunicarea prin sistemul artelor se desfășoară într-un singur sens, dinspre creator spre un receptor neindividualizat, de la care nu se așteaptă un răspuns; receptorul nu devine, la rândul său, cu necesitate și în mod curent, emițător al altor *semne estetice*.

Nici sistemul vestimentației nu dă informații despre un plan obiectiv și nu cunoaște reversibilitatea comunicării. Prin funcția expresivă, pe care se întemeiază cel mai adesea conținutul funcției de comunicare, vestimentația în general, moda în special dau informații despre „emițător”: vîrstă, condiție socială, cultură, individualitate spirituală, intelectuală etc. și despre situația de comunicare.

Sub aspectul structurii interne și al mecanismului intern de funcționare în procesul de comunicare, trăsătura distinctivă a limbii față de alte sisteme de semne (semnele de circulație, de exemplu) este caracterul *combinatoriu*: cu un număr finit de semne primare, pe axa paradigmatică, limba poate dezvolta pe axa sintagmatică un număr teoretic infinit de semne derivate, mai complexe, și de enunțuri semnificative. De aici rezultă o altă particularitate definitorie: *creativitatea*; în funcționarea ei, limba înseamnă deopotrivă existența, în planul memoriei, a unui inventar de semne și de posibilități relaționale și permanenta ei recreare, în

actul lingvistic concret. Mai cu seamă prin aceste două atribute, caracterul *combinatoriu* și *creativitatea*, și datorită naturii de instituție umană în cel mai înalt grad socială, limba își afirmă caracterul *dinamic* și se afirmă ca un sistem semiotic *deschis*, supus unei neîntrerupte reorganizări în funcție de exigențele comunicării.

Alte deosebiri, de esență, între sistemul semiotic al limbii și celelalte sisteme semiotice stau în natura semnului lingvistic, care și condiționează, de fapt, structura internă a limbii și funcționarea ei.

A. Semnul lingvistic

Conceptul de *semn lingvistic* este central pentru știința generală a limbii. Definierea lui, dificilă și controversată în timp, implică două perspective: a *semiologiei generale* și a *semiologiei lingvistice*, adică a lingvisticii.

Din perspectiva semiologiei generale, definierea semnului lingvistic înseamnă stabilirea naturii *semnului*, identificarea esenței *semnului*, spre a-l deosebi de alte fenomene cu care se confundă în general sau s-ar putea confunda.

Semnul, lingvistic sau nelingvistic, se deosebește, prin natură, de *indicii* și de *simptome*. *Fumul*, de exemplu, este un *indiciu*; el indică existența *focului* într-un anumit loc, a arderii. *Îngălbenirea ochilor* este un simptom al *îmbolnăvirii ficatului*. *Indiciile* și *simptomele* se înscriu, pe baza unei experiențe de viață, a educației și a culturii, a unei activități de cunoaștere, într-o relație de la cauză la efect sau de explicație, de la eveniment la consecință etc. Aceste „semne” naturale nu semnifică, de fapt, în mod detașat, o realitate exterioară lor, cu fac parte din acea realitate; *fumul* este o componentă a *focului*, *îngălbenirea ochilor* este extinderea (și manifestarea) *îmbolnăvirii organismului* ca punct de plecare în *îmbolnăvirea ficatului* ș.a.m.d. Or, definitoriu pentru statutul de semn este tocmai caracterul de *substitut*, într-un proces de detașare de *referent*, adică de „obiect” în sens larg.

Semnul stă în *locul a ceva* o dată cu *distanțarea* de acel *ceva* și numai dacă există această detașare. Ideea apare încă la Augustin¹: „Un semn este un lucru care, în afara speciei cuprinsă prin simțuri, evocă în planul gândirii altceva”.

Simptomele se constituie în „semne” pentru specialiști (s-a și creat o semiotică medicală), *fumul*, *apariția ghiocelor*, în indicii, pentru cunoașterea empirică, dar numai în sensul că „lumea” este citită spontan, prin intermediul diferitelor sale manifestări și nu în interiorul unui act de comunicare, condiție fundamentală a existenței *semnului*. În acest sens, indicii, precum *fumul*, pot deveni semne veritabile prin *convenționalizare* și *instituționalizare*: un anumit grup social le poate scoate din sfera relației cauză-efect, de exemplu, transformându-le în purtătoare de informații exterioare realității în sine. Numai așa indiciile devin *instrumente de comunicare*, adică semne, emise și destinate în mod conștient în legătură directă cu o anumită situație de comunicare: *focurile* aprinse pe culmi, într-o anumită organizare spațială sau temporală, pot vesti un început de răscoală sau apropierea dușmanului sau pot desemna, într-un alt spațiu, un loc de aterizare.

De celelalte semne, *semnul lingvistic* se deosebește prin natură, în strânsă legătură cu caracterul sistematic al limbii, pe care o conține, o constituie.

Semnele de circulație, de exemplu, rutieră sau feroviară, sînt în mod absolut *convenționale*. Semnul lingvistic este *natural* și *convențional*, produs al activității spirituale a omului ca ființă socială, în general refractar intervenției voinței individuale. Semnele de circulație, în schimb, sînt rezultatul unei activități voluntare a omului, rezultatul lui *consens* în mod absolut conștient, în procesul de elaborare.

În afara unor situații particulare (cuvinte-etichetă denumind străzi, obiecte etc.), semnul lingvistic trimite spre un referent *in absentia*, cele mai multe din semnele nelingvistice trimit spre referenți *in praesentia*. În

¹ „Un signe est une chose qui, outre l'espèce ingérée par les sens, fait venir d'elle-même à la pensée quelque autre chose”, apud Oswald Ducrot, Tz. Todorov, 1972 : 131.

consecință, dacă semnele nelingvistice înlocuiesc numai „obiecte” existente, semnele lingvistice pot sta și pentru realități imaginare, construite. Capacitatea semnului lingvistic de a ține locul, sau mai exact de a sta pentru realități fără existență anterioară comunicării lingvistice, stă în strânsă legătură cu trăsătura lui definitorie cea mai importantă – *capacitatea de a semnifica* – trăsătură în care se intersectează raportul semnului lingvistic cu celelalte semne într-o limbă dată și din enunțul în care este înscris, cu „realitatea” în legătură cu care este folosit, cu vorbitorul și interlocutorul său într-o situație dată de comunicare.

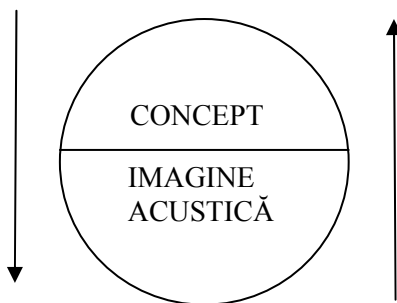
Prin această trăsătură definitorie, *capacitatea de semnificare*, semnul lingvistic se deosebește de *simbol*. Relația dintre cele două componente ale *simbolului*, *simbolizat* și *simbolizant*, nu este echivalentă cu relația dintre componentele semnului lingvistic, *semnificatul* și *semnificantul*². În procesul de simbolizare intrarea celor două componente în raport este facultativă (sau relativ facultativă, într-o serie de cazuri) și condiționată de o *motivare*: stabilirea unor puncte de contact în trecerea de la reflectarea planului ontologic la simbolizare. Așa s-a impus, de exemplu, *balanța* ca simbol al *justiției* sau al *echilibrului*; pentru că actele fiecăruia (bune sau rele) sînt, urmează a fi sau trebuie bine cîntărite.

În afară de aceasta, în relația interioară procesului de simbolizare, cele două componente, *simbolizat* și *simbolizant*, nu-și condiționează în mod necesar și reciproc existența; condiționarea are un singur sens, impus de caracterul neîntîmplător al simbolizării; în general, elementul simbolizat își caută simbolizantul care i se potrivește: *balanța*, de pildă, nu ar fi putut simboliza *purificarea*, exprimată prin simbolul *focului*. Și nici invers.

Fără să fi fost total ignorat în istoria mai veche a științei limbii, semnul lingvistic își definește esența mai ales de la Saussure încoace. Chiar punctele de vedere contrare (adesea doar în declarații) concepției sale sînt, de fapt, cel puțin provocate de tezele lui și se înscriu, conștient

² Cf. F. de Saussure, 1967: 101; în ediție românească, 1998: 87 (n. ed.); Oswald Ducrot, Tz. Todorov, 1972: 134.

sau subconștient, pe același drum. Cele trei accepții circulînd în lingvistica ultimelor decenii: 1. *semnul lingvistic* este doar latura lui sonoră, *semnificantul* (L. Bloomfield), 2. *semnul lingvistic* implică, în unitate, amîndouă laturile, *semnificatul* și *semnificantul*, 3. *semnul lingvistic* este doar *relația dintre semnificat și semnificant* (Hjelmslev), cînd ar trebui, după U. Eco, să vorbim de *o funcție semnifică*³, se regăsesc toate în *Cours*-ul lingvistului genevez. Concepția sa dezvoltă, însă, în strînsă legătură cu modul de înțelegere a obiectului de cercetare specific *lingvisticii* ca știință – *limba (langue)*, teoria esenței *bilaterale* a semnului lingvistic, „o entitate psihică cu două fețe... îmbinare a conceptului cu imaginea acustică”, „care poate fi reprezentată prin figura”⁴:

1. Caracterul bilateral al semnului lingvistic

Structura semnului lingvistic implică două componente: *semnificantul* și *semnificatul*. Dezvoltarea *semnificației*, prin intrarea în relație a *semnificantului* cu un *semnificat* (într-un fenomen de sincronizare) înseamnă tocmai funcționarea semnului lingvistic. În baza

³ Cf. U. Eco, 1974.

⁴ F. de Saussure, 1967: 99; în ediția românească, 1998: 86 (n. ed.).

principiului fundamental al părții care poartă în sine întregul, semnul lingvistic, component al limbii-ansamblu de semne organizate în sistem prin intermediul a o serie de variate relații, concentrează în sine limba însăși; în consecință, el interesează întrucât comunică. Ca fapt de comunicare, instituționalizat, semnul concentrează în structura sa complexă și *limba* sub aspectul ei ideal, virtual, cu sediul în planul conștiinței sociale, și *vorbirea*, sub aspectul ei material și realizat. Semnul este static și dinamic: el există în planul conștiinței sociale a individului purtând în sine capacitatea de a deveni sensibil și de a releva ceea ce înlocuiește: se manifestă în actul lingvistic individual (dar dezvoltat în mediul social), când devine sensibil, sensibilizând totodată „absența” sau mai exact o „prezență” de natură spirituală, pe care el o marchează. Această dublă capacitate a semnelor lingvistice de a deveni sensibil și de a sensibiliza este conținută tocmai în caracterul său bilateral: *semnificația* este rezultată a unității dialectice complexe dintre *semnificat* și *semnificant*, două laturi diferite, opuse ca natură, care-și condiționează reciproc existența, condiționând în același timp procesul de semnificare.

Semnificantul

Semnul lingvistic are rolul decisiv în reflectarea conceptualizată, în conștiință, a realității obiective. *Conceptualizarea* „referentului” se realizează prin dezvoltarea relației dintre *semnificat* și *semnificant*. În acest raport semnificantul primește rol activ; în afara lui nu numai că nu se constituie semnificația, dar semnificatul nici nu poate exista. Rolul semnificantului este dublu: 1. intră cu semnificatul într-un raport fundamental existenței semnelor lingvistice și constituirii semnificației, 2. deschide drum către semnificat și actualizează în permanență semnificația. În acest proces prin care semnul lingvistic – limba însăși – se obiectivează, obiectivînd gîndirea, semnificantul își dezvăluie și natura sa dublă: *ideal-abstractă* și *material-concretă*. Semnificantul nu este numai *imaginea acustică* intrată într-o corelație necesară cu un *concept*, ci este și *imaginea* unei realități materiale sonore, care a provocat-o și pe

care o reflectă în planul conștiinței prin abstractizări și generalizări, pe care o provoacă și care se realizează în actul viu al comunicării. Prin această latură concretă (care nu se confundă cu *complexul sonor*, realitate fizică; cu aceasta se află într-o relație strânsă de implicație), semnul lingvistic devine *sensibil*, *sesizabil*, pentru destinatar, care reprezintă comunitatea lingvistică.

Semnificantul, prin urmare, nu este echivalent cu imaginea *acustică*, aceasta este doar latura lui interioară, cea prin care semnul lingvistic (limbajul uman) se socializează ca *limbă (langue)* din momentul intrării în relație cu *conceptul*. Imaginea acustică intră în relație și cu *imaginea auditivă* imediată a unui complex sonor; aceasta este latura exterioară a semnificantului, prin care limbajul se individualizează ca *vorbire* (în sens larg, cuprinzând și *parole*, din concepția lui Saussure, și norma, de care vorbește Coșeriu), în desfășurarea a socială, activă. Prin *imaginea acustică*, semnificatul intră în relație cu conceptul din structura semnificatului; prin *imaginea auditivă* intră în relație de implicație cu realitatea fizică a complexului sonor.

În interpretarea lingvistului român Alexandru Philippide (1859-1933), în concepția căruia limba se caracterizează prin dualitatea *fizic-psihic*, complexul sonor intră în structura semnificantului lingvistic, alături de imaginea lui în conștiința subiectului vorbitor: „Este hotărât lucru că limba este și fizică și psihică, fizică, ca sunete ale vorbirii ocazionale, psihică, ca cunoștințe simbolizate prin acele sunete și ca cunoștințe ale acestor sunete înseși”⁵. Semnificantul implică, așadar, în această concepție trei componente: unul fizic: complexul sonor și două psihice, de natură individuală: reprezentarea mentală imediată a complexului sonor și de natură generală, imaginea – abstractizată a complexului sonor: „Sunetele limbii se întipăresc în minte în reprezentări și pe baza reprezentărilor se formează în minte sunete-noțiuni”⁶.

⁵ A. Philippide, 1928: 273.

⁶ A. Philippide, 1921: 125.

Semnificatul

În interiorul unității dialectice a semnului lingvistic, existența *semnificatului* condiționează nu numai constituirea semnificației, dar și existența însăși a semnificantului sau, mai exact, calitatea de semnificant a imaginii auditive provocată de un complex sonor. În afara unui semnificat, „semnificantul” rămîne un *obiect* material oarecare intrat în timp-plător sub incidența procesului de reflectare, în planul conștiinței, a lumii obiective; în limba română, de exemplu, întrucît nu-i corespunde un *semnificat*, un grup sonor precum *farte* determină constituirea unui *pseudo-semnificant*.

La semnificat nu se poate ajunge decît prin relația cu semnificantul, cu un semnificant real, însă; semnificatul există ca atare prin semnul lingvistic. Iar în cadrul semnului și, deci, al realizării semnificației, semnificatul este în primul rînd *conceptul*, rezultat al unui proces de abstractizare și generalizare circumscris unui component al planului ontologic: el există în planul *limbii* (considerată pasiv) și are esență socială, fiind același pentru toți membrii unei comunități; noțiunea de „arbore”, ca să luăm exemplul lui Saussure, este semnificatul cuvîntului *arbore*. În interiorul sistemului semiotic al limbii, semnificatul se definește prin *concept* și totodată prin ceea ce semnificatele altor semne nu sînt.

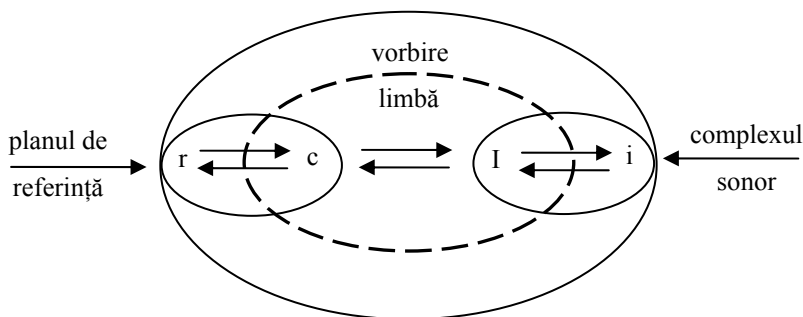
În planul *vorbirii* (considerată ca activitate), el este, însă, și *reprezentare* individuală, cînd semnul lingvistic trimite spre planul de referință din perspectiva unei anumite experiențe de viață a protagoniștilor comunicării.

Pe scurt, *semnificatul* este, – ca și *semnificantul* – „realitatea” dinamică, constituită din *reprezentare* și *concept*. Prin *concept* semnificatul intră în relație directă cu imaginea acustică a semnificantului, iar prin *reprezentare* intră în relație de implicație cu planul de referință.

Prin urmare, în structura semnului lingvistic și mai ales în funcționarea lui în procesul de semnificare, *semnificantul* intră în relație de intercondiționare cu *semnificatul* prin relația dintre *imagine acustică* și *concept*. În același timp, însă, prin intermediul *imaginii auditive*,

semnificantul intră în legătură cu *complexul sonor*, iar semnificatul, prin intermediul *reprezentării*, cu planul *ontologic*. Se înțelege de aici nu că, pe de o parte, *imaginea acustică* ar fi ruptă de complexul sonor, iar, pe de alta, ar exista o ruptură între *concept* și *planul ontologic*, ci doar că relațiile acestea sunt mai ales (chiar dacă nu totdeauna) mijlocite de *imaginea auditivă* și, respectiv, de *reprezentare*.

În legătură cu această interpretare, imaginea grafică a semnului lingvistic ar putea fi:

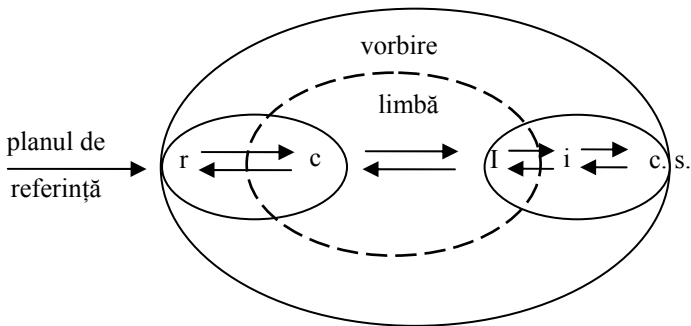
unde *r* – simbolizează reprezentarea,
i – imaginea auditivă,
c – conceptul,
I – imaginea acustică.

Atît interpretarea dată mai sus caracterului bilateral al semnului lingvistic, cît și reprezentarea sa grafică au avut în vedere, pentru simplificarea discuției, din motive metodologice, un semn lingvistic simplu și considerat doar la nivelul lexical al limbii. În realitatea textului lingvistic, însă, structura semnului, rămînînd în esența ei aceeași, poate varia în realizarea unora din relațiile interne. Pe axa sintagmatică se înscriu semne lingvistice de ample dimensiuni, cînd semnificatul, mai ales prin intervenția nivelului gramatical, atinge un grad maxim de abstractizare și cînd *reprezentarea* este dominată de *concept*. De fapt, în procesul viu al comunicării, acest fenomen de „dizolvare” este frecvent

sau, în orice caz, datorită ritmului accelerat al vorbirii, relația dintre reprezentare și concept se desfășoară mai degrabă în mod subconștient⁷.

În conceperea dualistă a limbii, considerată de Philippide concomitent ca *limbă* și *vorbire* (din interpretarea lui Saussure) semnul lingvistic se caracterizează printr-o structură asimetrică, *semnificantul* (*forma* în termenii lingvistului român) cuprinde *sunetul material ocazional* – *reprezentarea mentală a sunetului material ocazional* – *sunetul tip* iar semnificatul – *reprezentarea ocazională* a obiectelor *realității* – *ideea (noțiunea)* despre obiectele realității.

Imaginea grafică a semnului lingvistic înțeles astfel devine:

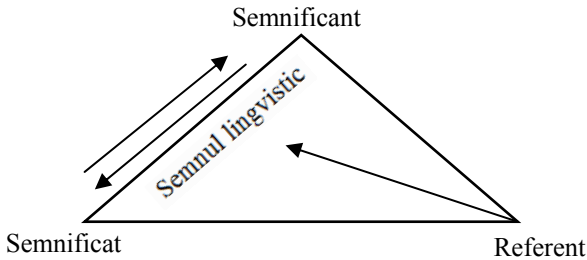
unde *c.s.* reprezintă complexul sonor.

2. Caracterul informațional al semnului lingvistic

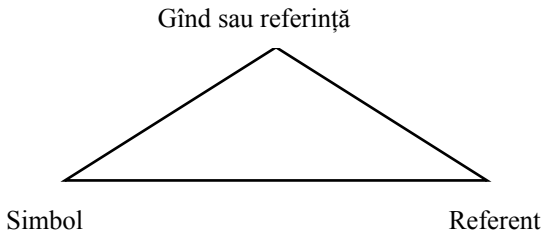
Procesul de semnificare, prin intermediul relației interne *semnificant-semnificat*, se întemeiază pe existența unei relații exterioare *semn-referent* (*realitate extralingvistică*), se desfășoară, adică în interiorul raportului *limbă-gîndire-plan ontologic*. Semnul lingvistic nu interpretează realitatea extralingvistică ci reflectarea în conștiința umană a acestei realități. Relația *semn-referent*, fundamentală în actul de

⁷ Cf. și A. Martinet, 1970: 57.

cunoaștere și comunicare lingvistică, este reprezentată grafic prin intermediul *triunghiului semiotic*:

descriș mai întâi, în 1923, în termeni proprii, de C.K. Ogden și J.A. Richards:

Din reprezentarea triunghiulară originală se pot reține două aspecte:

- a) *simbolul* (termen pentru *semn - semn lingvistic*) semnifică referentul prin intermediul gîndului: în alți termeni, sensul semnului lingvistic stă în interpretarea dată „obiectului” la nivelul conștiinței umane;
- b) *referentul* este supus unui proces de abstractizare, fiind situat într-o clasă de „obiecte” caracterizate prin aceeași proprietate definitorie. Sensul, atribut definitoriu al semnului lingvistic, este „realitate” dinamică, cu originea în raportul *referent-gîndire* \rightleftharpoons *limbă*.

În planul *limbii* (*langue*, în concepția lui Saussure), preexistent actului lingvistic concret, sensul semnului lingvistic înseamnă luarea în

atenție a unei întregi clase de cuvinte: semnul lingvistic *lac*, din inventarul limbii, semnifică întreaga clasă a obiectelor „lac”, marcate de proprietățile *acvatic*, *sub aspect spațial închis*. În planul *vorbirii* (*parole*, în termenii lui Saussure), sensul semnului implică luarea concomitent în considerație a obiectului și a clasei de obiecte din care face parte: termenul *lac* într-un enunț sintactic: „*Lacul* codrilor albaștri / Nuferi galbeni îl încarcă” informează despre „un anume lac” din clasa de obiecte *lacuri*, cu care are în comun proprietățile definitorii și de care se deosebește prin trăsături individuale, componente ale reprezentării individuale – componenta externă a *semnificatului*.

De altfel, din perspectiva actului lingvistic concret, problema semnului atinge gradul maxim de complexitate, întrucât raportului semantic *semn-referent* i se alătură, complementar, raportul pragmatic *semn-protagoniști* și raportul sintactic *semn-semn* (din interpretarea lui Ch. Morris), când sensul *denotativ* intră într-o relație dinamică cu sensul (sensurile) *conotativ(e)*.

Sensul *denotativ* sau *denotația* semnului lingvistic rezultă din raportul dintre semn și referentul lui, instituționalizat de tradiția întrebuințării limbii, independent de situația de comunicare. Sensul *denotativ* corespunde *semnificatului* din structura semnului lingvistic. Semnificația semnului lingvistic coincide cu semnificatul, din punctul de vedere al informației, și, deci, reprezintă, *denotația* lui (*semnificat* = *semnificație* = *denotație*), când semnificantul nu este decât un simplu vehicol al informației, transmis de la emițător la receptor. Situația aceasta se întâlnește cel mai frecvent în textul științific.

Sensurile *conotative* sau *conotațiile* semnului lingvistic rezultă din raportul *semn-referent-protagoniști* (emițător și destinatar), în dependență de situația de comunicare. Sensurile *conotative* realizează, împreună cu sensul denotativ cu care intră în raporturi de complementaritate pe fondul unei dinamici specifice, *semnificația* semnului lingvistic (*semnificat* ≠ *semnificație* = *denotație* ↔ *conotație*).

Așadar, conținutul informațional al semnului lingvistic este spectrul lui semantic, rezultat din relația internă *semnificat-semnificant* condiționată de modul, variabil, de convergență a celor trei relații externe: relația semantică *semn-referent*, în care își are originea *sensul denotativ*, relația pragmatică *semn-protagoniști*, care generează „sensuri”

afective și *sensurile conotative* și relația sintactică *semn-semn*, prin care se delimitează sensul *denotativ* sau se desfășoară sensuri *conotative*.

Într-un enunț precum „Ieri mi-a bătut în poartă *un moșneag*”, termenul *moșneag* este întrebuințat în sensul său *denotativ*, fixat ca atare de dicționar: „bărbat în vîrstă, moș”. În versul eminescian „și, purtat de biruință, să mă-mpiedic de-*un moșneag*?”, sensului denotativ i se adaugă dominante conotații exprimînd atitudinea arogantă, depreciativă a subiectului vorbitor (Baiazid) față de interlocutor (Mircea cel Bătrîn).

Funcționarea limbii se întemeiază pe două categorii de sensuri: *sensuri lexicale* și *sensuri gramaticale*, variabile în funcție de desfășurarea raporturilor *semn-referent* și *semn-semn* sau în funcție de coordonatele obiective ale cîmpului deictic (cîmpul constituit de factorii implicați în comunicarea lingvistică) și pe diferite conotații, variabile în funcție de raportul *protagoniști-semn* sau de raportul *semn-semn* în anumite situații de comunicare. Într-un enunț nominal precum „Bieții țărani!” semnul lingvistic *țaran* asigură sensul lexical, semnul *-i* (din structura cuvîntului *țărani* și din structura cuvîntului *bieți-i-i*) dezvoltă sensul gramatical de 'plural', cel de-al doilea *-i* din structura obiectivului *bieți-i*, sensul gramatical 'determinare hotărîită', rădăcina *biet* – în relație sintagmatică cu morfemele purtătoare de sensuri gramaticale, dezvoltă un sens afectiv – compasiunea subiectului vorbitor față de „obiectul comunicării”.

3. *Semnul lingvistic între „arbitrar” și „motivată”*

Problema raportului dintre limbă și realitatea ontologică a cunoscut, în istoria meditațiilor despre limbajul uman, mai ales două aspecte, nu totdeauna bine distincte și nu totdeauna ușor de delimitat:

- 1) natura raportului dintre *semnul lingvistic* și „*obiectul*”- *referent*;
- 2) natura raportului dintre componentele interne ale semnului lingvistic, *semnificatul* și *semnificantul*.

Gînditorii greci s-au situat cu precădere în perspectiva primului aspect; în funcție de modul în care a fost interpretat raportul dintre *cuvînt* și conținutul său referențial, s-au dezvoltat cele două concepții opuse. Pentru reprezentanții teoriei *physei* există o legătură de necesitate între

cuvînt (considerat din punctul de vedere al sonorității sale mai ales) și obiectul denumit. Platon – care nu aderă, de altfel, decît parțial la această concepție și pentru care, spre sfîrșitul vieții, cuvintele sunt niște „semne diacritice”, nu imagini, ale esenței lucrurilor – are în vedere, în susținerea acestei corespondențe, o serie de structuri lingvistice în esența lor onomatopoeice: sensul de „curgere” al termenului *rheo*, de exemplu, este reflectat de prezența vibrantei *r*, consoană proprie exprimării mișcării. Reprezentantii teoriei *thesei* (Democrit, Aristotel etc.) neagă existența vreunei legături de condiționare, de reflectare nemijlocită între cuvînt și realitatea exterioară lui.

Spre sfîrșitul mileniului, în cadrul celor două școli filologice eline (din Pergam și din Alexandria), cele două viziuni vor trece în disputa dintre *anomališti* (care susțin existența unei legături naturale între *cuvinte* și *lucruri*) și *analogişti* (pentru care între *cuvînt* și *obiect* nu există nicio legătură obligatorie).

Sub același aspect este discutată problema în epoca modernă, mai ales în filozofie. [K. Marx afirmă în acest sens independența totală a cuvîntului de obiectul pe care îl denumește: „Numele unui lucru este cu totul exterior naturii sale”.]

Lingvistica modernă interpretează problema mai ales sub cel de al doilea aspect. Atrăgînd atenția asupra distincției dintre *referentul* semnului lingvistic și *semnificatul* său, Saussure consideră relația dintre *semnificat* și *semnificant* fundamentală pentru definirea și interpretarea semnului lingvistic; tocmai natura acestei relații impune o trăsătură a sa definitorie, care îl distinge esențial de alte semne. Această trăsătură lingvistul genevez o numește *arbitraritate*: semnul lingvistic este *arbitrar*, adică „legătura care asociază semnificantul semnificatului este arbitrară”; „...ideea de 'soeur' – concretizează Saussure – nu este legată prin nici un raport interior cu suita de sunete *s-ö-r*, care-i servește de semnificant; ar fi putut fi foarte bine reprezentată prin nu importă care altul /semnificant”⁸.

⁸ F. de Saussure, 1967: 100, în ediția românească, 1998: 87.

Contrar lui Saussure, francezul E. Benveniste consideră că arbitrar poate fi definit numai raportul dintre semnul lingvistic și o realitate extralingvistică. Celălalt raport, interior semnului, nu poate fi arbitrar; el este *necesar*: „între semnificant și semnificat legătura nu este arbitrară, dimpotrivă, ea este o legătură *necesară*”⁹.

Datorită complexității ei, derivând din caracterul complex al limbajului uman, în funcționarea lui concretizată în structura diferitelor limbi istorice, problema nu poate fi interpretată sub un singur aspect; în relațiile multiple ale limbii cu gândirea, cu societatea, cu realitatea ontologică, intervine în permanență conștiința lingvistică a vorbitorului, în afara căreia limba, considerată ca un inventar de semne, rămîne un obiect oarecare. Vorbitorul îi dă viață în actul lingvistic. Pentru el limba are o existență anterioară, virtuală, și una în prezent, reală. Prin interferență, raportul își amestecă cele două aspecte, introducînd totodată alte două: 1. între semnul lingvistic și sistemul semiotic, din care face parte, 2. între semnul lingvistic și vorbitor (membru al unei comunități de vorbitori). Iar aceste din urmă două aspecte le luminează pe cele dintîi, într-o îmbinare a perspectivei sincronice cu cea diacronică.

În procesul comunicării, semnul lingvistic se reduce la un moment dat – prin codificare – la semnificant și numai la latura lui concretă, care se materializează anatomo-fiziologic. Această latură exterioară a semnificantului, devenind o realitate fizică, face legătura între emiter și receptare. În realizarea sa material-sonoră, ea derivă dintr-un semn lingvistic și, funcționînd ca semnal, provoacă un semn lingvistic și doar acesta semnifică. În procesul de comunicare, relația dintre *semnificant* (abstragere dintr-un complex sonor a cărui imagine o poartă cu sine) și *semnificat* (abstragere dintr-o realitate ontologică, pe care o reprezintă mai mult sau mai puțin difuz), face din semnul lingvistic *un înlocuitor*; semnul lingvistic stă, prin *semnificant*, în locul complexului sonor, iar prin semnificat, în locul ideii despre „obiect” (în sens larg) din realitatea ontologică. Semnificatul are rolul activ în provocarea relației și în justificarea ei. Semnificantul are rolul activ în constituirea relației și în

⁹ E. Benveniste, 1966: 51.

sensibilizarea ei. Așadar, în dezvoltarea actului lingvistic, semnificatul ține locul componentei din planul ontologic (reflectată în planul logic; relația dintre planul logic și cel ontologic este de implicație și greu disociabilă) despre care vorbitorul vrea să comunice ceva. Neavînd, însă, existență în afara semnificantului, semnificatul înlocuiește numai prin intermediul semnului lingvistic. Rezultă de aici că *semnificatul nu este expresia semnificatului*, ci că în relație de interdependență cu aceasta constituie semnul lingvistic, pe care doar el (semnificatul) îl poate face sensibil. Aceasta înseamnă că raportul dintre semnul lingvistic și realitatea extralingvistică se concentrează în relația internă dintre semnificat și semnificant, iar relația dintre semnificat și semnificant se proiectează în raportul dintre semnul lingvistic și lumea obiectivă. Pentru conștiința vorbitorului, trece în prim-plan (sau rămîne exclusiv aici) raportul dintre semnul lingvistic (cuvîntul, de exemplu) și „obiectul” desemnat. Pentru conștiința critică, interpretativă, a lingvistului, trece în prim-plan relația din interiorul semnului lingvistic, dintre semnificat și semnificant.

Fiind indiscutabil caracterul *necesar* al acestei relații, rămîne întrebarea dacă asocierea unui semnificat cu un semnificant este împlătoare sau dacă, dimpotrivă, există o motivare condiționată, prin care unui anumit semnificat îi corespunde un anumit semnificant și nu altul.

În faza primară a limbajului uman, anterioară diferențierii limbilor, trebuie să fi existat o corespondență marcată între semnificant, considerat în latura lui exterioară: *percepția auditivă* a unui complex sonor, și semnificat, concentrat mai mult (dacă nu exclusiv) în *reprezentarea* pe care și-o făcea receptorul despre realitatea care provocase complexul sonor.

Pe măsura abstractizării limbajului, în procesul de diferențiere și de evoluție a limbilor, raportul dintre semnificat și semnificant, considerate în toată complexitatea lor, dar dominate de dimensiunile interne, pierde caracterul de *neîmplător*.

Considerat în sine, singur, rupt de sistemul limbii naționale din care face parte în mod organic, un semn lingvistic rămîne arbitrar, în sensul că nici relația sa internă, între semnificant (considerat fonetic) și semnificat (considerat lexical), nici raportul său extern, cu planul de referință, în dezvoltarea funcției denominative a limbii, nu-l face explicabil

prin el însuși. Din structura sensibilă a semnificantului (și, deci, a semnului lingvistic sensibilizat prin semnificant) nu transpare nici imaginea obiectului denumit, nici conceptul abstras, constituit și formulat lingvistic. Percepînd complexul sonor *c-a-s-ă*, vorbitorul român nu află în particularitățile sale fonetice, concret-senzoriale, și cu atât mai puțin în imaginea acustică dezvoltată prin abstractizare, nici un element care să stea în vreo legătură cauzală cu reprezentarea obiectului sau cu noțiunea corespunzătoare. Nici un fel de corespondență nu află nici vorbitorul francez cînd pronunță sau receptează termenul *maison*, nici cel din limba rusă la perceperea complexului sonor *d o m*, nici cel german cînd aude substantivul *H a u s*.

Caracterul *arbitrar* (nemotivat) al relației dintre semnificant și semnificat și, prin aceasta, al raportului dintre semnul lingvistic și realitatea înlocuită prin denumire explică diferențierea limbilor, cauzată, evident, între altele, istoric de diversitatea condițiilor de viață materială și spirituală, de existența unor caracteristici ale bazei de articulație, anatomo-fiziologice și psihice, specifice diferitelor comunități social-umane. Același caracter explică apoi posibilitatea existenței unor diferențieri dialectale, regionale sau sociale, în interiorul limbilor particulare.

Aceste diferențieri iau forma concretă a unor fenomene lingvistice, care, derivînd din arbitrarul semnului lingvistic, îl și argumentează totodată:

- existența unor semne lingvistice diferite pentru denumirea acelorași componente ale lumii obiective, în limbi diferite, chiar înrudite: *casă* (rom.), *maison* (fr.), *Haus* (germ.), *dom* (rusă); *codru* (rom.), *bosco* (it.), *bois* (fr.), *les* (rusă); *biserică* (rom.), *église* (fr.), *chiesa* (it.), *iglesia* (sp.), *Kirche* (germ.) ș.a.m.d.;
- intrarea unor acelorași (de fapt, doar aparent aceleași) semnificante în relație cu semnificate diferite, constituind semne lingvistice diferite: *molie* (în rom., *o insectă distrugătoare de casă*) – *moglie* (în ital., *soție*); *rana* (în rom., *ruptură de țesături* sau *durere sufletească*; în it. *broască*); românescul *sanie* semnifică în italiană *puroi* etc.

- existența sinonimelor în limba aceleiași comunități lărgite socio-lingvistice: *zăpadă* și *omăt*, *pădure* și *codru* (în rom.), *bosco* și *foresta* (ital.), *bois* și *forêt* (fr.) etc.

Aceiași caracter arbitrar explică (și este argumentat de) o serie de alte fenomene lingvistice:

- existența omonimelor morfologice, de tipul *sare* (subst.)- *sare* (verb), *vin* (subst.) – *vin* (verb),
- modificări fonetice și semantice ale cuvintelor în istoria limbilor: *pâne* > *pîne* > *pîine* (rom.), *loco* > *luogo* (ital.), *dritteil* > *Drittel* (germ.) etc.

Dacă în limbile particulare nivelul fonetic al semnificantului rămîne, în esență, nesugestiv, percepția auditivă încetînd a mai comunica prin ea însăși trăsături defînitorii ale realității care a provocat un complex sonor, nivelul lui morfologic, în schimb, tinde să-și asume un rol activ prin introducerea unor noi motivări, care țin de relațiile dintre sensul lingvistic și sistemul semiotic al limbii. Iar aceste relații orientează raportul dintre semnul lingvistic și subiectul vorbitor (în relație socială cu comunitatea de vorbitori din care face parte prin naștere și deprindere a vorbirii sau în care intră la un moment dat).

Semnul lingvistic nu-și mai află explicația în exprimarea prin semnificant (ca succesiune de sunete) a semnificatului (mănunchi de trăsături reprezentabile), ci în poziția componentelor sale în sistemul limbii. Semnificantul nu mai este relevant sub aspectul alcătuirii sale fonetice ci sub cel al alcătuirii morfologice. Caracterul arbitrar al relației interne semnului este atenuat de o motivare secundară, care trece pe prim-plan în conștiința vorbitorului. Într-un termen precum *cizmar* se identifică două semne originare: *cizmă* și *-ar*. În semnul simplu *cizmă* nu există nici o relație de condiționare a semnificantului *c-i-z-m-ă* de către semnificatul care înlocuiește (prin semn și la nivel conceptual) obiectul desemnat. Nici din semnificantul sufixului *-ar* nu transpare ideea de ‘agent’; fonetic secvența *a-r* nu se deosebește prin nimic de aceeași secvență dintr-un semn simplu, precum *par*. Ea introduce, însă, în noul semn înțelesul de ‘agent’ din seria unor derivate cu același sufix și

dezvoltînd același sens în sfera diferitelor semnificații: *argint-ar*, *lemn-ar*, *ciubot-ar*, *sob-ar*.

Sub aspect fonetic, semnificantul *c-i-z-m-a-r* nu comunică nimic despre semnificatul ‘cizmar’ (‘lucrează cizme’); sub aspect morfologic, însă, ideea transpare din asocierea numelui-rădăcină *cizmă* cu sufixul de agent *-ar*, pe fondul relațiilor stabilite de vorbitor în planul conștiinței cu sistemul limbii.

Depășind limitele unui *semn-cuvînt*, motivarea enunțului lingvistic se reflectă, la nivel sintactic, în sfera raportului *limbă-gîndire*, într-o mai strînsă relație de condiționare între semnificat (care se dezvoltă în cadrul unor relații logice în împletire cu factori psihologici) și semnificant (care tinde spre reflectarea acestei structuri logice în intersectare cu diverși factori psihologici, fără a ajunge, însă, vreodată la o corespondență perfectă).

În limbile istorice, așadar, se instaurează o dinamică permanentă între două tendințe: 1. de ștergere a corespondenței dintre nivelul fonetic al semnificantului și semnificat, 2. de dezvoltare a unor noi motivări: între nivelul morfologic (și sintactic) al semnificantului și semnificat. În mod frecvent, prima tendință este mai puternică: evoluția fonetică poate anula măcar caracterul explicit al motivării morfologice: în termenul *a scurta* doar specialiștii mai identifică un prefix *ex-* (*excurtare*). Alteori se pierde componenta semantică introdusă de semne „modelatoare”; în verbul *a reieși*, prefixul *re-* nu mai determină dezvoltarea unui sens iterativ ca în alte verbe: *a reciti*, de exemplu.

Problema raportului dintre semnul lingvistic și realitatea extralingvistică, concentrat în relația dintre semnificant și semnificat, este discutată ca și exclusiv la nivelul vocabularului. Există fără îndoială o motivare pentru aceasta: conștiința lingvistică a vorbitorului e reținută mai mult de elemente finite (sau considerate așa) și concret-sensibile (sau simțite așa). *Cuvintele* și *obiectele* sînt, în acest sens, componente exponențiale ale celor două realități: *limba* și *lumea obiectivă*, aflate în raporturi directe (conștiința medierii de către gîndire este, în general, ștearsă pentru vorbitor), de vreme ce unul (*cuvîntul*) înlocuiește (în cadrul raportului limbă-gîndire) pe celălalt (*obiectul*).

Cuvîntul, însă, este o unitate foarte complexă, care depășește acest raport unidimensional; atît în planul semnificatului, cît și în cel al semnificantului, el dezvoltă, pe lîngă stratul lexical, unul gramatical-morfologic și sintactic. Despre aceste din urmă nivele, vorbitorul are conștiința că o realizare din planul semnificantului corespunde unei componente din planul semnificatului, dar numai în interiorul sistemului de opoziții al limbii (morfemul – *i* exprimă pluralul în *elev-i* în opoziție cu \emptyset din *elev*) și numai prin cuvînt, *elevi*, semn lingvistic finit, multidimensional.

Sistemul vocabularului unei limbi cuprinde serii de semne lingvistice care și-au definitivat deja componenta lexicală sau pe cea gramaticală (și care există *virtual* la nivelul *langue*, în planul conștiinței), pe care vorbitorul le moștenește, le învață – prin educație și instrucție – de la familie, școală, societate și care străbat (modelîndu-se) decenii sau secole de istorie; alte semne vorbitorul le construiește (sau reconstruiește, fără a avea această conștiință) singur, din materialul oferit de limbă; rădăcini cu sensuri lexicale virtuale și modelatori semantici (sufixe, prefixe) sau gramaticali. De fapt, date fiind condițiile mereu altele ale comunicării, diferențele de experiență de viață, nonidentitatea componentelor planului de referință, vorbitorul (și interlocutorul) recrează în permanență, într-o măsură mai mică sau mai mare, semne lingvistice. În orice caz, definitivarea semnelor lingvistice, în enunțuri mereu altele, prin dezvoltarea sensurilor gramaticale (morfologice și sintactice) și a nuanțurilor semantice (din perspectivă stilistică) este o rezultată a actului lingvistic concret, real. În desfășurarea acestuia, subiectul vorbitor (concentrînd în sine și în intrarea în legătură cu un receptor relația *individual-social*) se află situat, prin *normă*, între *limbă* (ansamblu de posibilități, libertăți oferite) și *vorbire* (ansamblu de libertăți luate).

Din punctul de vedere al raportului dintre vorbitor și limbă, semnul lingvistic este aproape în mod absolut nearbitrar. Vorbitorul, în afara unor limite care țin de întrebuițarea stilistică a limbii, nu este liber nici să schimbe raportul dintre un semn lingvistic și realitatea desemnată, nici să modifice după propria voință structura semnificantului sau a semnificatului, nici să introducă mutații în relația internă semnului. Orice

schimbare care depășește limitele impuse de *normă* poate duce la nerealizarea semnificației în procesul de receptare și, în consecință, la nerealizarea comunicării. Vorbitorul nu poate numi *masa* cu un alt termen, inexistent pînă la el. El nu poate realiza fără consecințe negative pentru comunicare semnificantul *predat* ca *prădat* sau ca *trădat* și nici nu poate reduce semnificatul *student* prin anularea trăsăturii semantice distinctive (în raport cu elev) la ‘un institut de învățămînt superior’, spre a-i da întrebuițarea din italiană: „Sînt *student* la liceul „D. Cantemir...”. El nu poate modifica raportul dintre semnificantul și semnificatul semnului lingvistic *bărbat*, pentru a corespunde, de exemplu, raportului specific termenului italian *uomo* (care înseamnă ‘bărbat’ și ‘om’ în general).

Vorbitorul ca individ nu poate să-și ia aceste libertăți, nu pentru că un anumit semnificat ar cere cu obligativitate un anumit semnificant, ci pentru că structura semnului lingvistic a fost decisă de istoria limbii în strînsă legătură cu istoria comunității care o vorbește, pentru că numai printr-o anumită relație semnificat-semnificant un semn face parte organică din același sistem cu alte semne și pentru că numai păstrînd o relație cunoscută de toți membrii unei comunități socio-lingvistice este posibilă comunicarea și coeziunea societății, în sincronie și în diacronie.

Mai ales libertatea de a schimba raportul dintre semnificat și semnificant și-o poate lua, însă, creatorul de poezie care convertește semnul lingvistic în semn poetic, prin acordare de rol activ semnificantului în procesul semnificării și prin producerea de mutații în afara semnificatului.

În concluzie, semnul lingvistic este: (1). totdeauna (sau aproape) motivat pentru comunitatea de vorbitori, (2). este în cele mai multe cazuri motivat în relația sa internă dintre semnificantul considerat morfologic și semnificat, din perspectiva sistemului semiotic al limbii din care face parte, (3). este, în general, nemotivat în relația sa internă dintre semnificant, considerat fonetic, și semnificat, din perspectiva interpretării sale izolate.

(1) Pentru comunitatea de vorbitori, semnul lingvistic face parte dintr-un sistem de semne, limba națională, cu caracter social, obiectiv, istoricește constituit.

Totalitatea semnelor lingvistice originare dintr-o limbă își află motivarea existenței și poziției lor în sistem, în istoria acestuia, strâns legată de istoria materială și culturală a poporului. Teoretic, elementele din realitatea obiectivă, care corespund acestor semne, puteau fi numite și prin altele, dar o serie de factori socio-culturali au determinat impunerea unor anumiți termeni: din limba de bază (pentru română, latina; majoritatea elementelor lexicale: *casă, cîntec, fată, literă, limbă, lapte, munte, oaie, soare, vișel* etc.), din limba constituită în substrat (elemente traco-dace: *barză, brad, mal, moșneag, pîrîu* etc.), din limba cu care s-a intrat în contact în faze timpurii (termeni de origine slavă: *trestie, pod* etc., maghiară: *cizmă, uliu* etc.) sau în alte epoci (turcisme: *țol, caftan* etc., elemente de origine tătară: *buzdugan* etc.), din limbi către care limba națională s-a orientat în diferite momente ale dezvoltării sociale și culturale a poporului (împrumuturile: *actor, teatru, amfiteatru, revistă, satelit, avion, chitară* etc.)

Structura fonetică a semnificantului apoi, o anumită dezvoltare a semnificatului și a raportului din interiorul semnului lingvistic sînt hotărîte de legi specifice, cu motivări extralingvistice, dar nu exterioare procesului de comunicare, ceea ce determină transformarea lor în legi proprii sistemului limbii. În baza unor astfel de legi, semnificantul latinescului *cane(m)* a primit în română forma *c-î-i-n-e*, în italiană, *c-a-n-e*, în franceză *ch-i-ê* iar termenul *tenerum* a dezvoltat în română sensul de vîrstă – *tînăr*, în timp ce în celelalte limbi romanice a dezvoltat sensuri definind o caracteristică umană comportamentală: *tandrețe* (it. *tenero*, fr. *tendre*).

În funcție de istoria unei comunități lingvistice, diverși factori socio-culturali pot determina în anumite momente înlocuirea unor semne cu altele (în română, *libertate* ia locul lui *slobozenie*; *hoț* înlocuiește pe *fur*, *vitreg* pe *fiastru*, *sceptru* pe *schiptru* etc.) sau intrarea unor semne noi în sinonimie cu cele vechi (*punte* și *pod*, *vreme* și *timp* etc.).

Înlocuirea unui semn lingvistic prin altul și modificările fonetice ale semnificantului în funcție de anumite legi derivă din caracterul ne-

motivată, în sine, în relațiile sale interne sau cu planul de referință, al semnului lingvistic, caracter pe care astfel îl accentuează. Mutațiile afectând relația dintre semnificant și semnificat și, în legătură cu aceasta, determinând schimbări în raportul dintre semn și realitatea desemnată introduc o serie de motivări importante pentru conștiința vorbitorului, care nu va putea alege la întâmplare între sinonime precum *pod* și *punte*; în sfera semantică a termenului *punte* a intervenit o trăsătură distinctivă care depășește informația conținută în definiția ‘așezată peste ape mici, eventual de munte’, reflectând o serie de date istorice. Nemotivat în relația dintre semnificant și semnificat, semnul își motivează semnificația prin istoria lui împletită cu a poporului; derivă de aici funcția „documentară” a limbii.

Rezultă din cele spuse mai sus că semnele lingvistice ale unei limbi, înainte de a fi motivate sau arbitrare în structura lor internă, considerate în sine, *sînt motivate* pentru vorbitor prin apartenența lor la o limbă istoricește construită, pe deasupra voinței expresive a vorbitorilor, chiar dacă nu în afara activității lor lingvistice.

Cuvinte *anistorice* sînt extrem de puține. Lingviștii enumeră cîțiva termeni: *gaz*, *jingo*, *kodak*, *nailon*. Într-adevăr, fără rădăcini într-un sistem semiotic par să fie doar ultimele două: primul, însă, rămîne izolat, prin funcționarea sa mai mult ca *etichetă*, numele unui aparat de fotografiat, al unei pelicule etc.; ultimul doar a intrat în limbă (în lexicul internațional al limbilor), provocînd o serie relativ productivă, în baza lui *-lon* final, și tinzînd, prin aceasta, la realizarea unei motivări parțiale: *dralon*, *orlon*, *perlon*, *silon*.

(2) Pe baza termenilor originali, limba își construiește în permanență semne noi, derivate, desfășurînd o rețea complexă de relații cu dezvoltări atît în planul semnificantului, cît și în cel al semnificatului. Înscrise în diferite poziții în această rețea, semnele lingvistice sunt preluate, create sau recreate de vorbitor, care le motivează din punctul de vedere al sistemului limbii. Fenomenul este numit de Saussure (preluat de P. Miclău și de alți lingviști) *motivare relativă*, de Levițki, *motivare morfologică*, iar Buysens vorbește de *o motivare a alcătuirii* (deci, morfologică în sens larg). Este, în esență *o motivare parțială, de gradul*

al doilea. Semne primare, simple, nemotivate sub aspectul relației dintre semnificantul fonetic și semnificat, se constituie în instrumente de motivare, sub aspectul relației dintre semnificantul considerat morfologic și semnificat, a unor semne secundare, complexe. Se cuprind aici:

- a) Semne derivate cu sufixe și prefixe: *descuraja-încuraja*, *scăunel*, *revedea*, *prevedea*, *lădoi*, *călugărește* etc. Fiecare component al semnului lingvistic derivat este arbitrar în relația sa internă, dar, din perspectiva claselor și categoriilor de semne din sistemul limbii de unde vine, *motivează* relația dintre semnificat și semnificat făcînd transparente din structura morfologică a semnului lingvistic o serie de componente ale semnificației și, prin aceasta, o serie de trăsături revelatorii în *reprezentarea* „obiectului”. Iar în acest proces rolul activ pare să-l aibă „modificatorul” (sau „modelatorul”) semantic – *sufixul și prefixul*. Sufixul *uț*, de exemplu, introduce în semnul complex pe care îl creează, *brăduț*, *bănuț* etc., o componentă semantică: ideea de ‘mic’, în strînsă legătură cu o trăsătură a termenului de referință, *obiectul*, în reprezentarea sa în planul conștiinței. Nimic din semnificantul *b-r-a-d* nu comunică nimic despre *semnificatul* (noțiune și reprezentare) ‘brad’, dar sufixul *-uț* comunică la nivelul conștiinței vorbitorului, prin intermediul sistemului limbii, ‘caracterul redus al dimensiunilor unui obiect’ – *bradul - brăduț*. Tot așa prefixul *bi-* vorbește despre obiecte cu două (roate: *bicicleta*, picioare: *biped*; apariții: *bilunar* etc.). Semnele lingvistice complexe rămîn nemotivate din punctul de vedere al relației dintre semnificantul lor fonetic și semnificat dar devin motivate (analizabile pentru conștiința vorbitorului și mai ales a vorbitorului-lingvist) din punctul de vedere al relației semnificatului cu semnificantul morfologic; în consecință, semnificației nu-i este indiferent semnificantul: un semn cu prefixul *tri-* în structura semnificantului determină o altă reprezentare, dirijată tocmai de prefix: *tricicletă*, *tripartit* etc. Cu conștiința existenței unei relații între clase și categorii de semne lingvistice, structura morfologică a semnificantului și constituirea

semnificației, dar ignorând poziția exactă a unor semne lingvistice, vorbitorul ajunge la false motivări, prin false analize: așa sînt falsele regresii, de tipul lui *telectual* opus lui *in-telectual*, din perspectiva prefixului negativ *in-*.

- b) Semne compuse: două sau mai multe cuvinte simple, originare, se unesc într-un cuvînt complex, desemnînd, prin nivelul noțional, un singur obiect din plan ontologic: *floarea soarelui*, *gura-leului*, *primăvară*, *giradischi*, *perce-neige*, *Edelweiss* etc.

Ca și în cazul semnelor derivate, fiecare component al cuvintelor compuse este în sine arbitrar, dar semnificantul în ansamblu exprimă, tocmai prin semnificațiile semnelor primare situate într-un anumit raport sintactic, o trăsătură distinctivă din planul semnificatului, iar, prin semnul lingvistic complex, o particularitate a obiectului. Românescul *floarea soarelui* într-un fel, mai metaforic, italianul *girasole*, într-altfel, mai direct, indică orientarea plantei în permanență după soare. Românescul *gura-leului* reflectă o asemănare fizică proprie plantei numită așa. Italianul *giradischi* sugerează, prin semnificant, un principiu esențial al funcționării patefonului spre care trimite semnificantul etc. Trăsăturile marcante în procesul de *motivare* a acestor semne lingvistice pot fi esențiale sau accidentale. Ele reflectă cel mai adesea un anumit mod de a privi lumea din jur, care diferă de la un popor la altul. Sînt revelatorii în acest sens semnele lingvistice complexe care denumesc aceleași obiecte, de obicei plante. Limba română denumește *ghiocelul*, printr-un semn derivat, formal și semantic, relevînd o viziune plastică. O viziune picturală caracterizează și termenul german *Schneeglöckchen* (clopoțel de zăpadă); semnificantul acestuia conține o comparație determinată de forma de clopoțel a florii de ghiocel. În limba rusă, distinctivă este situarea plantei sub zăpadă: *podsniejnik*. În franceză și italiană, ghiocelul e văzut străpungînd zăpada: *perce-neige*, *bucaneve*.

- c) Semne lingvistice derivate semantic; semnul primar este luat ca termen intermediar, de referință, pentru exprimarea (sau numai sugerarea) unor trăsături distinctive din planul semnificatului noului semn lingvistic, în baza unor puncte de asemănare între obiectele denumite de sensul primar și, respectiv, de cel secundar.

Aceasta este caracteristica *omonimelor*: *capră, broască, corn* etc. Termenul primar *capră*, denumind animalul, este arbitrar în relația sa internă, ca și în raportul său extern cu planul referențial: semnul derivat, însă, desemnând instrumentul pentru tăiat lemne sau jocul de copii sau aparatul de gimnastică își are activată relația internă prin asemănarea în plan ontologic, reflectată în planul conștiinței, dintre *capra, animal* și poziția copilului în jocul *capra*.

Prezintă aceeași caracteristică o mare parte din vocabularul onomastic (nume derivate de la apelative de tipul *Ciubotaru, Croitoru, etc.*, nume derivate de felul *Amariei, Asandei* etc., toponime precum *Focuri* sau *Valea Largă*, hidronime ca *Repedea*, porecle: *Scrubie, Lunganul, Zgîrie-brînză, Mațe Fripte* etc., invective: *Porcul(e), Măgarul(e)* etc.) ca și termeni întrebuințați ca imagini artistice: „Cu *umbre* care nu sînt *v-antunecat* vederea”, dar atunci limba se convertește în limbaj poetic, în structura căruia semnul poetic se caracterizează prin motivare estetică.

Nevoia de motivare determină dezvoltarea unor false motivări, ca în *etimologiile populare*, cînd semnificantul este motivat tocmai pentru a se apropia de semne cunoscute anterior și pentru a-și face sensibilă semnificația: *lăcrămație, renumerație*.

(3) Categoriilor de semne *motivate* parțial, din punctul de vedere al istoriei limbii și din cel al situației sale în rețeaua de relații interne ale sistemului, li se adaugă altele, *communicative prin ele înseși*, caracterizate printr-o *motivare absolută* (F. de Saussure, P. Miclău) a relației dintre semnificant și semnificat și, prin ea, a raportului dintre semnul lingvistic și realitatea exterioară lui. Se pot identifica trei asemenea categorii, cu o pondere redusă, însă, în sistemul lexical al limbilor moderne:

- a. Semne lingvistice în structura cărora *semnificantul exprimă semnificatul*. Prin percepția auditivă a unui complex sonor și convertirea sa în imagine acustică, subiectul receptor (și emițătorul, de fapt) cunoaște în mod direct semnificatul și, prin el, obiectul denumit. Cum semnificantul „reproduce” o serie de trăsături distinctive ale semnificatului, prin aceasta raportul cu realitatea devenind foarte transparent, semnelui lingvistic i se poate recepta semnificația

(măcar cu aproximație) chiar fără cunoașterea sistemului limbii din care el face parte. Prezintă această situație:

- *onomatopeile: cucurigu, miau, kuckuck, scîrț, pleosc etc.* „Copierea” lingvistic-articulată a sunetelor nearticulate emise de păsări sau de animale este, în mod firesc, aproximativă și nu absolut indiferentă la specificul fonetic al diferitelor limbi: *cocorico* (fr.), *kukorikú* (magh.), *quiquiriqui* (sp.), *cock-a-doodle-doo* (engl.); diferențe de „interpretare” se manifestă uneori chiar în interiorul aceleiași limbi, ca în italiană, de exemplu: *chicchirichi* și *cuccurucu*. Sînt de semnalat, însă, și mari asemănări între termeni aparținînd la limbi cu deosebiri însemnate sub aspect fonetic: *cucu* (rom.), *cuccu* (it.), *coucou* (fr.); *miau* (rom.), *miao* (it.), *miaou* (fr.). În oricare din situații, semnificantul onomatopeilor păstrează trăsăturile esențiale, definitorii dacă nu în realizarea concretă fonetică a sunetelor alcătuitoare, în organizarea lor de ansamblu: ritmică, intonațională, contrastivă etc., ceea ce le face ușor de recunoscut.
 - *termeni de origine onomatopeică: cuc, cucco, cuccare; kikirros* (gr. ‘cocoș’), *coqueriquer, chicchiriare, chicchiriata, a cucuriga, cotcodăceală, miagolare, miagolata, miagolona* (miorlăită), *a scîrții, a vîjii, a pleoscăi etc.* În raport cu onomatopeile originare, acești termeni prezintă un grad superior de abstractizare și de înscriere în structura fonetică, morfologică și semantică a limbii naționale, ceea ce-i face mai puțin transparenți și, de aceea, mai puțin comunicativi în ei înșiși: pentru conștiința vorbitorului limbii respective ei rămîn, însă, în continuare autosuficienți, în înțelesul lor de bază, pornind din rădăcina motivată în mod absolut.
- b. Cînd structurile imitative se circumscriu unor componente ale lumii obiective care se manifestă prin complexe sonore mai puțin definite pentru că foarte variabile, în funcție de condiții de timp, spațiu etc., ele păstrează în limbile istorice doar niște urme slabe, prin care semnificantul poate deveni sugestiv în procesul de semnificare dar nu mai exprimă semnificatul. Se vorbește atunci

de fenomene de *symbolism fonetic*: consoana *r*, de exemplu, sau grupul *fl* sînt mai proprii sugerării ideii de ‘curgere’; așa s-ar explica rezistența acestor sunete în termeni exprimînd ‘curgerea’: *rheo, rio, currere, curgere, scorrere, fluire, fluviu, corrente* etc.

În structura acestor semne, semnificantul devine sugestiv mai ales printr-un sunet care își asumă rolul activ de organizare a întregului complex sonor și „marcîndu-l” în sensul stabilirii unei mai strînse corespondențe cu semnificatul în sugerarea semnificației. Sugestia se desfășoară în legătură cu rețeaua de relații, de opoziție în special, din interiorul sistemului unei limbi. Sunetul *a*, de exemplu, vocala cea mai deschisă, domină semnificantul fonetic al semnelor lingvistice exprimînd dimensiuni vaste (sau obiecte de asemenea dimensiuni): *mare, grand, grande*, în timp ce *i*, vocală închisă, caracterizează semnificantul unor termeni exprimînd sensuri opuse: *mic, piccolo, petit, leetle*.

Semnificantul acestor termeni nu exprimă semnificatul; cele două laturi ale semnului lingvistic se asociază într-un paralelism sugestiv, mai ales în interiorul limbilor marcat-contrastive sub aspect fonetic, așa cum e limba română: *închide – deschide, urca – coborî, alb – negru, vast – strîmt – larg – lat – îngust* etc. Semnificantul nu *vorbește* despre semnificat dar este mai propriu asocierii cu semnificatul, cu care pare a se modela reciproc. Posibilitățile modelării pot fi exploatare de limbajul poetic. A făcut-o pentru limbajul poetic românesc, la cel mai înalt nivel artistic, M. Eminescu.

- c. Semne lingvistice în structura cărora semnificantul *este rezultatul* semnificatului, sau mai exact semnul lingvistic, greu analizabil în semnificat și semnificant, este rezultatul unor stări din realitatea obiectivă. Aceleași stări fiziologice sau psihologice impun emiterea (în mod frecvent, în afara unui control al scoarței cerebrale, sau cel puțin a unui control conștient) obiectiv-determinată a unor accelerații complexe sonore care au primit structura lingvistică a interjecțiilor: *ah!, vai!, o!* Ele sînt modelate relativ diferit în diverse limbi, dar păstrează elemente esențiale comune, întrucît nu depind fundamental de sistemul semiotic al limbii respective: *ah!*

(rom.), *ah!*, *ahi!* (ital.), *ah!* (fr.), *off!* (rom.), *uff!* (it.), *ouf* (fr.), *oh!* (fr.), *o!* (rom.), *oh!*, *o!* (fr.) etc.

Semnele derivate de la interjecții, ca și cele derivate de la onomatopei, își pierd, prin abstractizare și organizare fonetică a semnificativului, caracterul absolut al motivării, ele rămân parțial motivate și transparente pentru vorbitorul limbii în care se produce procesul de convertire: *a se văita*, *a ofta*, *a hăui*, *oftat* etc.

4. Caracterul liniar al semnului lingvistic

Prin latura exterioară, senzorial-concretă a semnificativului, prin convertirea sa cu necesitate, la un moment dat, în semnal, semnul lingvistic este *liniar*. Înscriindu-se în timp, ca orice realitate materială, atât articularea sunetelor care compun un complex sonor, cât și perceperea lor auditivă – mediată de transmitere – se înscriu în mod firesc în fenomenul succesiunii; sunetele se pot realiza – conform și legilor fizicii – numai urmînd unul altuia. În același mod circulă de la emițător la receptor fluxul sonor și în același mod este perceput. Transpunerea în scris a limbajului oral evidențiază cu claritate absolută acest caracter.

Latura internă a semnificativului – imaginea acustică – se caracterizează prin aceeași *linearitate*, care tinde, însă, a se dizolva în *simultaneitate*. Caracterul linear al semnificativului rămîne accentuat pentru conștiința vorbitorului și la acest nivel, al imaginii acustice, cînd semnele lingvistice au o mai mare dezvoltare, cînd sînt complexe și cînd ordinea componentelor morfologice nu poate fi răsturnată: *cîntasem*, *revenire*, *să cînt*, *se redeschide* etc. Linearitatea unui semn poate fi continuă: *ho cercato* sau discontinuă: *ho sempre cercato*.

Cît privește semnificatul, acesta se caracterizează prin realizarea și perceperea simultană a componentelor sale semantice. Un concept își dezvoltă în mod simultan întreg ansamblul de trăsături rezultînd din procesul de abstractizare și esențializare a realității. În simultaneitate cu conceptul se dezvoltă și alte laturi ale semnificativului ținînd de specificitatea viziunii unei comunități lingvistice (sau numai a subiectului vorbitor) asupra realității. Semnificatul termenului *universitate*, de

exemplu, este perceput dintr-o dată, prin semnul lingvistic, nu în succesiunea trăsăturilor alcătuitoare: ‘instituție de învățământ superior, frecventată de absolvenți ai unei școli secundare, pregătește specialiști în diverse domenii, mai ales pentru învățământ (în organizarea românească actuală; diferențiindu-se de agronomie, medicină, politehnică)’.

Perceperea semnificatului este parțial lineară în cazul semnelor complexe, când după ce secondează succesiunea componentelor morfologice: *bicicletă, re-distribui, căl-uș, floarea-soarelui*, reintră în simultaneitate, printr-o reorganizare a elementelor semantice alcătuitoare. Oscilează între simultaneitate și linearitate mai ales împletirea componente gramaticale cu cea lexicală a semnificatului, care se pot afla uneori într-un raport de succesiune: *voi cânta* (ideea de viitor + ideea lexicală), *canterò* (ideea lexicală + ideea de viitor).

În esență, semnul lingvistic se caracterizează prin *asimetrie* întru caracterul *linear* al semnificantului și *simultan* al semnificatului, asimetrie tinzând spre reducere în cazul semnelor complexe, cu o structură analizabilă morfologic; dacă unei succesiuni strict fonetice nu-i corespunde niciodată o linearitate semantică, unei succesiuni morfologice îi poate corespunde o succesiune semantică, într-un fenomen de relativ paralelism între semnificant și semnificat în constituirea semnificației: *re-citi-se-m, micro-filme, ne-margini* etc.

5. Stabilitatea și variabilitatea semnelor lingvistice

Această caracteristică, numai aparent contradictorie, derivă din complexitatea relației dintre *semnificat* și *semnificant*, a raportului dintre semn și obiect, arbitrar și motivate în același timp, din caracterul natural și convențional totodată al limbii, din caracterul ei concomitent ideal și material, din funcția de comunicare în sincronie și diacronie, din cea de formulare și exprimare a gândirii și din cea cognitivă, din relațiile complexe cu societatea, de dependență și de independență în același timp, din poziția pasivă și activă a vorbitorului.

Absența unei condiționări de obligativitate a relației interioare semnului lingvistic îl face pe acesta stabil; inexistența unei motivări raționale și „tangibile” dinspre semnificat a semnificantului (considerat

în alcătuirea sa fonetică) sau invers determină o stare de inerție din partea vorbitorului; realități dominate de arbitrar sînt mai greu atacabile decît cele construite pe criterii „motivate”; într-un fel sau altul, însă, arbitrarul însuși le va măcina dinlăuntru. În același timp, existența unor condiționări între semnificant (considerat sub aspect morfologic sau din punctul de vedere al istoriei limbii) și semnificat obligă comunitatea de vorbitori la păstrarea acelorași semne, nemodificate, care numai astfel pot semnifica exact. Modificarea semnului urmează, însă, schimbării condiționărilor, a motivării, deci.

Nefiind rezultatul unei convenții, în sensul unei dezbateri organizate, conștiente, cu argumente pro și contra, cu hotărîri luate prin consens, cum e cazul semnelor de circulație, de exemplu, semnele lingvistice nu pot fi nici modificate printr-o astfel de convenție. Încercările făcute în acest sens (în cultura românească, de latiniști, de A. Pumnul sau de Heliade-Rădulescu) sînt sortite eșecului. Reușesc doar acelea care se înscriu, de fapt, în sensul unei evoluții interne, intuite, a limbii.

Orice semn lingvistic își află motivarea de esență în interiorul întregului sistem semiotic: orice schimbare ar trebui să provoace tulburări în sistem. Sistemul, însă, restabilește ordinea ori de cîte ori asemenea tentative depășesc un anumit grad de agresivitate. În același timp, o serie de semne își caută locul încă neprecizat în sistem; acestea se pot modifica, de fapt modela, tocmai pentru a se înscrie în sistem și pentru a întări sau echilibra sistemul; așa a devenit *păne*, de exemplu, *pîine* în limba română.

Limba este un fenomen social, dar nu are caracter de clasă; aceasta înseamnă că stabilitatea sistemului și a semnului este condiționată de funcția socială a limbii, care nu poate secondă răsturnările intervenite în structura sau în suprastructura societății; semnul lingvistic trebuie să asigure înțîlnirea, prin semnificația sa, în sincronie, a membrilor aceleiași comunități, indiferent de poziția socială, în diacronie, a generațiilor succesive ale aceleiași colectivități. Din acest punct de vedere, limba este cea mai rezistentă la tendințele reformatoare sau revoluționare, impunîndu-și caracterul stabilizator. Rezultantă și instrument al activității spirituale a oamenilor, limba rămîne deasupra voinței lor, individuale sau colective. Același caracter social, însă, al limbii, prin funcția de cunoaștere determină modificări la nivelul semnificatului și mai ales al

relației dintre semnificat și semnificant, în legătură cu evoluția societății, a lumii obiective, a cunoașterii înseși.

Relația *limbă-vorbire* asigură atât stabilitatea semnului, prin imaginea socială a complexului sonor și a reprezentării obiectelor, cât și variabilitatea lui, prin realizările individuale ale limbii, în vorbire. Caracterul social al imaginii acustice ignoră particularitățile individuale ale realizării complexului sonor și al perceperii sale auditive, dar acestea „sapă” în permanență imaginea acustică socială. Intervine în mod frecvent *norma* cu tendința de a situa vorbirea între coordonatele presupuse ale sistemului limbii. Norma este, însă, cea dintâi atacată. Fenomenul este discret: vorbitorul, în general, nu este conștient de desfășurarea lui. Semnul lingvistic este stabil în sincronie cu vorbitorul și este variabil în diacronia sistemului. Supus timpului este predispus mutațiilor, alterărilor, ca tot ceea ce se află înscris pe scara timpului. Se modifică semnificantul, semnificatul și cel mai frecvent raportul dintre ele, prin permanenta stare de conflictualitate dintre inovația individuală și tradiția colectivă. Se modifică semnul lingvistic considerat izolat, se schimbă norma, se produc clătinări, modelări, reorganizări în sistemul semiotic. Continuitatea sistemului se împletește cu modificarea lui. Ceea ce este esențial se consolidează sau se modelează. Ceea ce este accidental se modifică sau cade. Aceasta nu înseamnă că rămîne absolut neschimbat raportul dintre ceea ce este pertinent și ceea ce este accidental, nici că accidentalul ar putea dispărea vreodată definitiv, ci doar că acesta este sensul fundamental al dinamicii semnului lingvistic, considerat nu în sine, ci în interiorul sistemului de semne care este limba națională privită în complexitatea ei, ea însăși dinamică: *limbă – normă – vorbire*.

B. Organizarea semnelor lingvistice în interiorul limbii

1. Sistem și structură

Atributele semnului lingvistic descrise mai sus l-au izolat oarecum, putînd lăsa impresia că ar fi definibil în sine, ca un „obiect” autonom, rupt de întregul din care face parte, și că acest întreg – limba – n-ar

fi decît *o sumă* de semne lingvistice. În realitate, aceste caracteristici își au originea și se manifestă tocmai în integrarea semnului lingvistic în limbă; semnul lingvistic își definește esența generală și profilul individual numai în interiorul sistemului limbii considerat ca întreg. El funcționează prin poziția pe care o ocupă în sistem și pe care și-o actualizează în structura limbii. Cu alte cuvinte, semnul se definește prin sistem și se realizează prin structură.

Raportul dintre sistemul și structura limbii este indisolubil, pînă aproape de confundarea lor. Nu de puține ori, de altfel, cei doi termeni au fost și sînt întrebuițați în sinonimie (la Humboldt) sau unul în locul celuilalt (mai frecvent, în ultima vreme, *structură* în locul lui *sistem*; la Piaget și la alții). Oricît de intim ar fi, însă, raportul dintre ele, sistemul și structura rămîn două „realități” distincte, dacă nu în funcționarea limbii, în interpretarea ei.

Sistemul este ansamblul semnelor lingvistice și al relațiilor în care acestea se înscriu în mod organic, definindu-se reciproc prin *diferențiere* și *opoziție*; fiecare semn lingvistic există întrucît face parte din sistem și are o identitate întrucît se opune celorlalte care i-o condiționează prin intrarea cu ele în relații paradigmatică. Conceperea limbii ca sistem e veche la Saussure; în plină dominare a școlii neogramatice, el publică în 1878 *Mémoire sur le système primitif de voyelles dans les langues indo-européennes*, dar e exprimată în mod explicit abia în paginile *Cours*-ului: „limba este un sistem ai cărei termeni sînt solidari și în care valoarea unuia din termeni rezultă din prezența simultană a celorlalți”¹⁰.

Structura este imanentă sistemului. Ea este configurată de ansamblul relațiilor în care semnele lingvistice sînt aduse (sau pot fi aduse) de exigențele procesului de semnificare. Ea este modalitatea de existență și funcționare a sistemului.

În interiorul sistemului, semnele lingvistice își definesc identitatea prin poziția pe care o ocupă în diferitele serii de opoziții paradigmatică.

¹⁰ Lipsește indicația de pagină din originalul consultat; în ediția românească, 1998: 128 (n. ed.).

Structura determină și relevă *valoarea* semnelor lingvistice, care se concretizează în tipul de unități (și subunități – fonemele) funcționale și semnificative, în care este organizat un enunț. Cum distincția *sistem – structură* este posibilă numai în sfera interpretării, deși este reală, nici *identitatea și valoarea* nu pot fi diferențiate în realitatea obiectivă a limbii: „... În sistemele semiologice cum e limba – spune Saussure –, în care elementele se țin reciproc în echilibru după reguli determinate, noțiunea de identitate se confundă cu cea de valoare și reciproc”¹¹.

Valoarea unui semn lingvistic depinde de poziția sa în sistem. De aceea, două semne din limbi diferite pot avea același sens, dar nu aceeași valoare. Substantivul *timp* din limba română diferă ca valoare de *tempo*, din italiană, și de *temps*, din franceză, întrucât numai în română el se află înscris în relație paradigmatică cu sinonimul *vreme*.

Semnul lingvistic se află orientat în același timp către lumea obiectelor (prin dezvoltarea raportului limbă – gândire) și către sistemul semiotic al limbii din care face parte (prin dezvoltarea raportului limbă – comunitate de vorbitori). Cele două orientări se întâlnesc în conștiința vorbitorului care îl interpretează (prin emitere și receptare) în funcție de amândouă. Relația dintre semnificat și semnificant condiționează fundamental constituirea semnificației semnului lingvistic, proiectat într-un raport – mijloc de gândire – cu obiectul care i-a provocat dezvoltarea. Poziția semnului lingvistic, apoi, în interiorul sistemului îi dă o identitate și o valoare virtuală care își află realizarea prin structura limbii. Iar structura unui sistem lingvistic implică:

- a) intersecția axei relațiilor sintagmatice cu cea a relațiilor paradigmatică,
- b) desfășurarea relațiilor dintre planul expresiei și cel semantic între coordonatele raportului dintre conținut și formă,
- c) ierarhizarea nivelelor limbii și izomorfismul lor.

¹¹ F. de Saussure, 1967: 154; în ediția românească, 1998: 133 (n. ed.).

2. Relații sintagmatice și paradigmaticice

Intersectarea axei relațiilor sintagmatice cu axa relațiilor paradigmaticice reflectă raporturile strânse dintre sistem și structură și dintre limbă și vorbire în actul lingvistic real, în cadrul căruia se realizează procesul de semnificare. Condiționată de intrarea în relație a unui semnificat cu un semnificant, desfășurarea actului lingvistic implică două operații esențiale: selecția și combinarea; din plan paradigmatic se selectează o serie de semne, caracterizate prin sensuri virtuale, care urmează *a se combina* între ele, în plan sintagmatic, definitivându-și sensuri reale.

Selectate din planul paradigmatic al limbii, semnele vin cu un fascicul de componente semantice virtuale în orientarea procesului de semnificare în funcție de clasele și categoriile de semne în care se află grupate în mod obiectiv pe baza unor particularități în comun.

În plan sintagmatic, apoi, în funcție de semnele vecine cu care se combină, o parte din aceste componente virtuale sînt anulate; în actualizarea semnificației se realizează doar unele dintre ele, cel mai frecvent doar cîte una. Semnificația reală a semnului lingvistic rezultă tocmai din această intersectare a axei relațiilor din plan sintagmatic cu axa relațiilor din plan paradigmatic.

Relațiile *paradigmaticice* – numite de Saussure *asociative* întrucît *asociază* (*in absentia*), din perspectiva sistemului un termen din vorbire (domeniu al realizării), cu o serie sau mai multe serii de termeni din limbă (domeniu al memoriei), de Hjelmslev *corelații* (definibile prin relația logică *sau... sau...*), situate de R. Jakobson pe axa similarității – se desfășoară în *simultaneitate*. Ele sînt relații virtuale de *asociere* sau de *opозиție*.

Prin *asociere*, semnul lingvistic poartă cu sine (în conștiința subiectului vorbitor, la emiterie și la receptare) întreaga serie în care este înscris obiectiv și organic, sub aspect semantic (termenului *elev*, de exemplu, i se asociază *student*, *ucenic*, *calfă* etc.; substantivului *casă* i se asociază *bordei*, *locuință*, *vilă*, *apartament*, *palat* etc.) sau sub aspectul alcătuirii semnificantului (*reciti*, trimite, prin prefixul *re-*, spre *reface*, *revedea*, *rescris* etc.; termenul *căsuță* își asociază prin sufixul *uță*-termenii *măsuță*, *crenguță* etc.).

Prin *opoziiție*, semnul lingvistic își relevă trăsături specifice care-l fac deosebit de alte semne cu care are în comun macar o caracteristică. Opozițiile¹² sînt:

- a) *bilaterale*: se desfășoară între două semne lingvistice (sau unități lingvistice inferioare semnului, precum fonemele) care au în comun un număr de trăsături caracterizatoare;
- b) *multilaterale*: se desfășoară între mai multe semne lingvistice (sau unități inferioare) care au în comun una sau o serie de particularități; acestea depășesc prin frecvență și număr opozițiile bilaterale.

Opozițiile bilaterale sînt *privative*: dintre două semne lingvistice (sau foneme), unul are o trăsătură distinctivă în plus: *proprietar* – *chiriaș*; *b* – *p*; *echipolente* (ambele semne lingvistice sau foneme au același număr de trăsături distinctive specifice); *elev* – *profesor*; *b* – *z*, sau *graduale* (cele două semne lingvistice (sau foneme) prezintă aceeași particularitate dar în grade diferite) *grai* – *dialect* – *limbă*; *i* – *u* – *î*.

În cadrul sistemului limbii, opozițiile bilaterale sînt organizate în opoziții *proporționale*, în baza cîte unei trăsături distinctive: *elev* – *profesor*, *ucenic* – *maistru* etc.; *încifra* – *descifra*, *încătușa* – *descătușa* etc.; *p* – *b*, *s* – *z*, *t* – *d*, *ș* – *j* etc. sau pot rămîne *izolate*: *doctorand*, *autodidact* etc.; *m*, *n* etc.

Opozițiile proporționale reprezintă cadrul dezvoltării opozițiilor *multilaterale*: *elev* se opune lui *ucenic*, *student*, *calfă* etc. și corelative (*bilaterale* și *proporționale* totodată): *chiriaș* – *proprietar*, *elev* – *profesor* etc.; *b* – *p*, *s* – *z*, *j* – *ș* etc.

Relațiile sintagmatice se desfășoară – pe axa *contiguității* (R. Jakobson) – între termeni *in praesentia* (F. de Saussure) – *în durată*, fiind condiționate de caracterul liniar al semnului (prin semnificant) și al enunțului lingvistic; în dezvoltarea celor mai simple sintagme (semne lingvistice derivate: *ne-în-crede-re*), semnele sînt consecutive unul

¹² Teoria opozițiilor este dezvoltată de N. S. Trubetzkoy, în *Gründzuge der Phonologie*, publicată în TCLP, nr. 7 din 1939, fiind reluată apoi de J. Contineau, A. Martinet, Solomon Marcus ș.a.

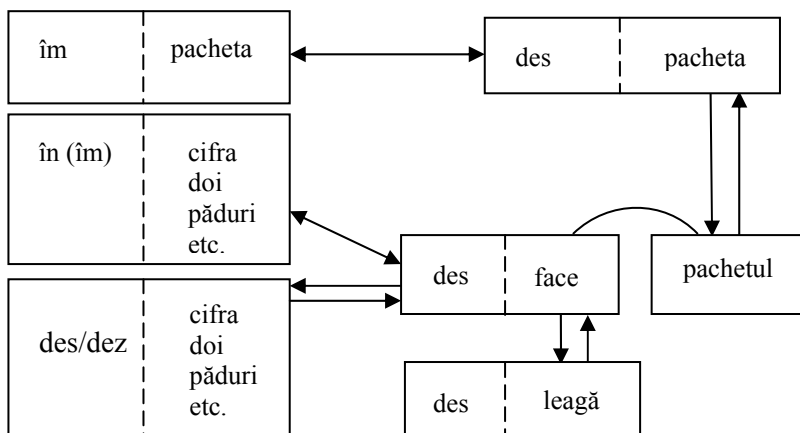
altuia. Saussure le considera relații de opoziție: un termen al unei sintagme își datorează valoarea sa faptului că se opune celui care îl precede și celui care îi urmează. Lingvistica postsaussuriană le numește mai potrivit contraste. Pentru Hjelmslev relațiile sintagmatice sînt relații echivalente conjuncției logice *și... și...* Dacă relațiile paradigmatiche sînt *virtuale*, relațiile sintagmatice sînt *reale*.

Ele actualizează trăsăturile care situează termenii în diverse relații în plan paradigmatic: *ne-cinstit, ne-fericit, ne-mărginit* etc.; pot modifica desfășurarea opoziției: *re-citi* (citește *din nou*) – *re - organiza* (organizează *din nou* dar *altfel*) sau o pot neutraliza: așa se întîmplă, de exemplu, cu opoziția *ma – mon* (*ta - ton, sa - son*) în limba franceză, care este neutralizată din punctul de vedere al semnificantului atunci cînd termenul următor, un feminin, începe cu o vocală sau cu un h mut, *mon épouse, ton histoire, son épée*.

Dacă relațiile paradigmatiche pun în lumină *constituirea* semnului lingvistic (din alte semne, dacă semnul lingvistic este complex: *descălța - încălța, bicicletă - tricicletă* etc.; din unități lingvistice inferioare, dacă semnul e simplu: *b-ar, p-ar, m-asă, c-asă* etc.), cele sintagmatice *constituie* noi semne lingvistice, complexe: *cal - căluț; zi-lumină, zi-muncă, mangia-nastri, girasole, gira-dischi* etc. sau dezvoltă unități lingvistice superioare: *mon épouse, bar de noapte, vine primăvara* etc.

Așadar, orice semn lingvistic își constituie și-și definește semnificația prin situarea sa la întretăierea axei relațiilor sintagmatice cu axa relațiilor paradigmatiche. Semnificația este o rezultată a influenței semnelor vecine și a influenței semnelor care ar fi putut (sau n-ar fi putut) apărea în locul celui prezent.

Să exemplificăm cu termenul *desface*, considerat, pentru simplificarea discuției, doar sub aspect lexical, în enunțul „El *desface* pachetul primit”; semnificația lui rezultă din întretăierea relațiilor sale sintagmatice cu cele paradigmatiche.

Prin prefixul *des-* de pe axa sa sintagmatică internă, semnul complex, derivat *des-face* este asociat unei întregi clase de semne deja realizate în sistemul limbii și de semne posibile, structurate la fel (și prin semnificativ, și prin semnificat): *descifra*, *dezdoi*, *despăduri*, *descumpăni* etc., și este situat în același timp în opoziție cu o altă clasă de semne, a căror structură prezintă pe axa sintagmatică internă prefixul *în (îm)-*: *încifra*, *îndoi*, *împăduri* etc. sau Ø: *cumpăni*, *face* etc.

Prin relație sintagmatică internă, de contiguitate, între *des-* și *face*, se dezvoltă asocierea *desface* - *desleagă*.

Prin relație sintagmatică exterioară cu *pachet*, același termen construiește o unitate lingvistică superioară care provoacă o altă asociație: *desface pachetul* – *despacheta* (*despachetează*). Semnul din urmă, apoi, se opune, prin prefix, lui *împacheta*.

Dacă același verb *desface* s-ar combina pe axa sintagmatică, cu *marfă* de exemplu, într-un enunț precum: „El și-a *desfăcut* marfa toată doar în câteva ore”, sensul real al noului semn ar deveni ‘vinde’; dacă s-ar combina cu *contract*, sensul ar fi ‘a rezilia’ ș.a.m.d.; toate aceste mutații semantice în sfera verbului *desface* reflectă influența raporturilor

asociative asupra constituirii semnificațiilor reale ale semnelor lingvistice.

Rezultă de aici că, în afara unor cazuri de excepție, când, în funcție de limbă și de competența subiectului vorbitor (emițător sau receptor), raporturile paradigmatică se impun asupra celor sintagmatică, când adică alegerea condiționează combinarea, în general, rolul cel mai activ în procesul de semnificare îl are planul sintagmatic. Această preponderență stă în legătură și cu principiul central al funcționării limbajului: cu un număr limitat (și chiar finit) de semne lingvistice (sau elemente alcătuitoare) se desfășoară un număr nelimitat de combinații de semne (sau de elemente minimale în structura sintagmatică internă a semnelor, într-un număr, teoretic, infinit de enunțuri lingvistice).

Din acest punct de vedere, prin axa raporturilor sintagmatică se reduce polisemia și se anulează omonimia semnelor lingvistice din plan paradigmatic, spre a se ajunge la semnificații univoce, condiție esențială a desfășurării procesului de comunicare. Așa, de exemplu, polisemia verbului *a trece* se rezolvă într-o direcție semantică, în raport sintagmatic cu *stradă*: „El *trece* strada”, și într-o altă direcție, în raport cu *timpul*: „Timpul *trece* repede”. Omonimia singular - plural din flexiunea unui verb precum *a cînta* este anulată prin intrarea în relație sintagmatică a prezentului *cîntă*, persoana a III-a, cu un pronume-subiect: El *cîntă* - Ei *cîntă*, El *să cînte* - Ei *să cînte*. Intrînd în relație cu adverbul *ieri*, imperfectul *cîntați* iese din omonimia cu prezentul: „De ce *cîntați ieri* pe stradă?” - „Iar *cîntați* această melodie?”.

Așadar, din faptul constituirii semnificației semnelor lingvistice, a valorii sale reale, aspect primordial în funcționarea limbii ca sistem semiotic – „sistem de valori pure”¹³ (Saussure) –, prin situarea lui la intersecția celor două axe, rezultă caracterul său în același timp *pozitiv* și *diferențiativ*; un semn lingvistic se diferențiază de altul prin ceea ce *este* el în mod esențial; un semn *este* ceea ce îl *diferențiază* de altul. Un semn lingvistic este prin ceea ce celelalte semne nu sînt, dar el este totodată și

¹³ Lipsește indicația de pagină din originalul consultat; în ediția românească, 1998: 98 (n. ed.).

prin ceea ce datorează celorlalte semne. Relația pozitiv - negativ în construirea, definirea și afirmarea identității semnului lingvistic este dialectică.

„Un semn lingvistic este o serie de diferențe de sunete combinate cu o serie de diferențe de idei”¹⁴, dar structura sistemului transformă diferențele în manifestări pozitive ale semnelor lingvistice prin procesul de semnificare: „Chiar dacă semnificatul și semnificantul sînt, considerate fiecare în parte, pur diferențiale și negative, combinarea lor este un fapt pozitiv”¹⁵.

Diferențele presupun termeni pozitivi iar termenii pozitivi intră în opoziție pe baza diferențelor. Relația dintre opoziție și diferență reprezintă un alt principiu de bază al structurării și funcționării sistemului limbii: „Din moment ce se compară între ele semnele – termeni pozitivi – nu se mai poate vorbi de diferență; expresia ar fi improprie, întrucît nu se aplică bine decît la compararea a două imagini acustice, de exemplu, *père* și *mère* sau a două idei, de exemplu ideea de ‘tată’ și cea de ‘mamă’; două semne, implicînd fiecare un semnificat și un semnificant, nu sînt diferite, ele sunt doar distincte. Între ele nu există decît opoziție. Tot mecanismul limbii /.../ constă din opoziții de acest gen și nu din diferențele fonice și conceptuale pe care le implică”¹⁶.

3. Conținut și formă în limbă. Planul semantic și planul expresiei

În dezvoltarea teoriei semnului lingvistic, F. de Saussure asociază două teze:

- a) Limba nu este *substanță* ci *formă*.
- b) Limba este în același timp *expresie* și *conținut*.

Preluîndu-le, danezul L. Hjelmslev, preocupat de o autonomizare totală (imposibilă, de fapt) a lingvisticii, dizolvă teza a doua în prima, pe care o absolutizează. El distinge, ca și Saussure, două planuri: (a) al

¹⁴ F. de Saussure, 1967: 167; în ediția românească, 1998: 133 (n. ed.).

¹⁵ F. de Saussure, 1967: 167; în ediția românească, 1998: 133 (n. ed.).

¹⁶ F. de Saussure, 1967: 167; în ediția românească, 1998: 133 (n. ed.).

expresiei și (b) al conținutului, dar identifică în cadrul fiecăruia o opoziție netă între *formă* și *substanță*: există, adică, o *formă* și o *substanță* a expresiei, o *formă* și o *substanță* a conținutului. Substanța, afit a expresiei (fonică), cît și a conținutului (gîndirea), este exterioară limbii și, în consecință, nu interesează lingvistica. Teza, existentă, de altfel, și în textul saussurian, este reinterpretată de Hjelmslev în spiritul concepției sale despre semnul lingvistic, definit ca o relație între un semnificant și un semnificat, concepție centrală în școala glosematică daneză.

Complexitatea relației dintre conținut și formă în limbă derivă, pe de o parte, din raportul ei indisolubil cu gîndirea, iar pe de alta, din natura sa duală: materială și ideală totodată.

Din raportul cu gîndirea trebuie reținute ca esențiale cîteva elemente:

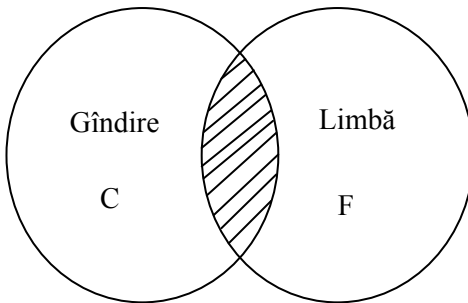
- a) gîndirea nu este conținutul limbii și, în consecință, limba, forma gîndirii;
- b) gîndirea este formulată, fixată și exprimată prin limbă;
- c) gîndirea se exprimă prin limbă, dar limba nu exprimă numai gîndirea.

Raporturile *conținut - formă* și *gîndire - limbă* nu se suprapun, ci se implică; gîndirea nu este conținutul limbii dar îl condiționează; limba nu este forma gîndirii dar îi condiționează structura. Gîndirea își are un conținut propriu, rezultînd din funcția sa centrală de reflectare a realității, și organizarea ei specifică, dar instrumentele structurării sale logice: noțiunea, judecata, raționamentul, nu există în afara limbii. Pentru *noțiune*, de exemplu, *cuvîntul* este esențial constituirii, fixării și exprimării ei. Noțiunea rezultă dintr-un proces de reflectare a realității, prin abstractizare și generalizare, dar această realitate se reflectă, se abstractizează și se generalizează, prin cuvînt, concomitent cu convertirea noțiunii în *sens*, proces care implică *intrarea conceptului în relație cu o imagine acustică*.

Relația dintre *noțiune* și *sens* și, prin extindere, dintre gîndire și limbă se înscrie în dialectica raportului dintre *conținut* și *formă*, așa cum a fost aceasta descrisă de Hegel: „În opoziția dintre formă și conținut

trebuie să reținem ca esențial faptul că conținutul nu este lipsit de formă ci *are forma în el însuși*, după cum forma îi este *ceva exterior*. Avem aici dedublarea formei, care, pe de o parte, ca reflectată în sine este conținutul, pe de alta, ca nereflectată în sine, este existența exterioară, indiferentă față de conținut. *În sine* avem aici raportul absolut al conținutului și formei, anume preschimbarea unuia în celălalt astfel încât *conținutul* nu este decât *preschimbarea formei în conținut*, iar *forma* nu este decât *preschimbarea conținutului în formă*¹⁷.

În raportul complex dintre ele, gândirea poate fi echivalată conținutului, iar limba formei, dar numai admițând că limba se află în același timp și în gândire tot așa cum gândirea se află și în limbă; niciuna nu este în întregime exterioară celeilalte; niciuna nu este în întregime interioară celeilalte. Organizând structura gândirii (pleonasm aparent), *limba devine conținut*. Reflectând apoi la exterior această organizare, *limba se manifestă ca formă*, ca formă de organizare a gândirii. Această strânsă interacțiune dintre limbă și gândire în desfășurarea raportului *conținut - formă* poate fi reprezentată grafic prin două cercuri care se întretaie:

C – conținut

F – formă

¹⁷ Hegel, 1962: 247.

Zona de suprapunere reprezintă tocmai procesul de preschimbare a limbii din formă în conținut. Limba nu îmbracă gândirea, nu-i dă o formă. Ea „izbucnește” ca formă din conținutul pe care i-l dă gândirea când o organizează. Conținutul limbii îl dă gândirea organizată și exteriorizată; noi gândim lumea din jur prin limbă și comunicăm despre lumea din jur prin gândire.

Rămîne exterior limbii conținutul gândirii (substanța, în terminologia lui Hjelmslev): reflectarea lumii obiectelor, dar face parte din limbă înscriindu-se în conținutul ei, care devine *plan semantic*, structurarea procesului de abstractizare și generalizare, prin constituirea *noțiunii* și trecerea ei în *sens*, în sincronie cu asocierea conceptului cu o imagine acustică, printr-un fenomen de *conceptualizare a obiectelor realității*.

Planul *semantic* al limbii nu se confundă, însă, cu sensul rezultat din convertirea noțiunii. Raportul limbii cu gândirea este înscris, de fapt, într-o sferă mai amplă de raporturi ale limbii cu lumea obiectivă prin intermediul conștiinței. În cadrul acestor raporturi, mai întâi convertirea însăși a noțiunii în sens se desfășoară într-o oscilație permanent reversibilă între *concept* și *reprezentare*. Se convertesc, apoi, în sensuri sau în componente semantice doar stări afective și de voință, atitudini, relații între obiecte etc., care impun o organizare a planului semantic (rezultat din convergența tuturor sensurilor: lexicale, gramaticale (categoriale și relaționale) etc. Limba se manifestă atunci ca formă de organizare a propriului conținut [cînd latura ei materială devine „expresie a vieții interne a conținutului” (K. Marx)].

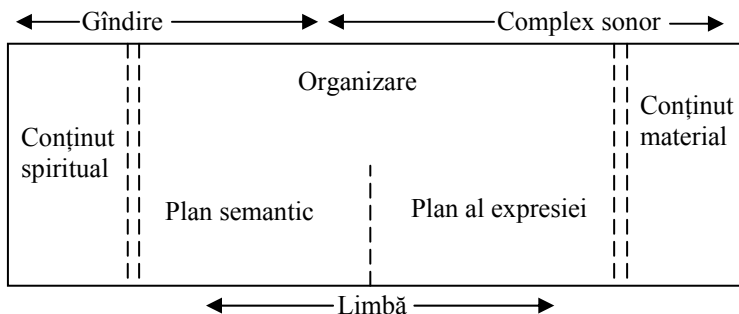
Prin această latură, limba este un „obiect” material, dar de un tip aparte: un obiect material care s-a convertit în formă de exprimare a unui conținut exterior sieși și de o altă natură – spirituală; prin aceasta, însă, și l-a făcut propriu, devenind totodată asemenea lui, adică formă spirituală. Limba s-a constituit ca atare din momentul în care complexe sonore emise instinctiv au început să provoace dezvoltarea unei laturi psihice. Limba nu se confundă cu complexul sonor și nici nu-l conține. Ea este reflectarea în conștiință a complexului sonor convertit în *semnificant*

pentru im semnificat împreună cu care determină constituirea unor *semnificații* al căror purtător devine.

Dialectica deosebit de complexă a limbii, a raportului dintre conținut și formă în limbă, își are izvorul în această întâlnire – în istoria devenirii omului și apoi în desfășurarea cunoașterii și a comunicării interumane – între o componentă spirituală, *conceptul* (rezultând din reflectarea în conștiință, prin gândire, a lumii obiective) și *imaginea acustică* (rezultând din reflectarea în conștiință și instrumentalizarea, prin gândire, a unor manifestări vocale ale omului sau exterioare dar făcute ale sale prin imitație). Din această întâlnire, organizarea gândirii devine *conținut semantic* (adică de limbă), în sincronie cu un proces în care substanța sonoră devine, prin abstractizare, forma de manifestare și exprimare a acestui conținut semantic, constituind *planul expresiei*, în interiorul căruia (și prin care) limba se autoorganizează, într-o relativă independență.

În interiorul raportului *conținut – formă*, limba își desfășoară identitatea specifică (duală) între *gândire* și *complex sonor*. Ea are o zonă de suprapunere cu gândirea, pe care o convertește în conținut semantic, și o alta de suprapunere cu complexul sonor, pe care îl convertește în expresie (lingvistică). Între cele două *convertiri*, în intercondiționare absolută, sincronizarea este, de asemeni, absolută. Limba își realizează astfel propria ei organizare într-un plan *semantic* și un plan al *expresiei*. Prin relațiile dintre aceste două planuri, în procesul semnificării lingvistice, forma de manifestare trece în formă de exprimare a conținutului¹⁸. Această dinamică a identității limbii poate fi exprimată grafic:

¹⁸ L. Wald vorbește, în „Note cu privire la raportul dintre conținut și formă în limbă”, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. III, București, Editura Academiei, 1961, p. 41-50, de o *identificare* a celor două forme.

În preistoria și istoria constituirii limbajului uman, convertirea emisiunilor sonore în semne lingvistice, rudimentare mai întâi, s-a realizat prin „sesizarea” și dezvoltarea diferențierilor obiective și naturale dintre ele, în legătură cu diversitatea evenimentelor sau obiectelor care le provocaseră și cu comportamentul pe care trebuiau să-l provoace. Pe măsura evoluției conștiinței și prin dezvoltarea celei de a doua articulații, diferențierile au început cu timpul să se localizeze, pentru conștiința lingvistică a vorbitorului, în diferite puncte ale fluxului sonor, pe care acesta începe a-l simți ca un complex de sunete alcătuitoare; de atunci el îl „analizează”, conștient sau subconștient, în fragmente minimale. Fluxul sonor își câștigă astfel o relativă independență față de „fluxul” semantic, o independență nu de existență, ci de organizare. Principiul esențial al funcționării complexelor sonore ca mijloc de comunicare rămîne același: unor diferențieri din planul expresiei le corespund diferențieri în plan semantic și invers, dar caracterul concret al relațiilor dintre latura sonoră (de fapt, expresia psihică a laturii sonore, oscilînd, în conștiința subiectului vorbitor, între imagine auditivă și imagine acustică) și cea semantică devine foarte complex:

- a) în timp ce diferențele semantice se reflectă, în conștiința vorbitorului, în ansamblu, cele sonore se impun în puncte precise și sunt de valoarea unor unități minimale; semantic, *masă* se opune

lui *casă* prin toate elementele care definesc, prin gândire, cele două *concepte* înscrise în *sensul* cuvintelor; sonor, diferențele dintre cele două semne se localizează la nivelul primei unități identificabile: fonemul *m* și, respectiv *c*;

- b) în timp ce diferențele semantice se concretizează într-o singură trăsătură, cele sonore se impun în ansamblu: *bărbat - femeie, elev - student* etc.

Un paralelism accentuat al diferențierilor caracterizează semnele lingvistice complexe, considerate din perspectiva înscrierii sensurilor gramaticale în planul lor semantic: *elev - elevă, elev - elevi* etc. sau a modificărilor semantice introduse de combinarea cu alte semne: *face - reface, conosciuto - sconosciuto* etc., dar în toate aceste cazuri latura sonoră se ridică de la structura fonetică la o structură morfologică; planul expresiei trece de la o organizare indiferentă planului semantic la una strâns legată de ea. Semnul lingvistic trece de la nemotivarea internă a relației dintre semnificat și semnificant la motivarea ei parțială.

*
* *
*

Asimetria dintre planul *expresiei* și planul *semantic* este un principiu și totodată o condiție la fel de esențială în desfășurarea funcției semiotice a limbii ca și raportul de solidaritate dintre ele. Ea derivă din oscilațiile semnului lingvistic între caracterul arbitrar al relației dintre semnificantul fonetic și semnificat în procesul semnificării și caracterul motivat al relației dintre semnificantul morfologic și semnificat. Ea determină specificitatea limbilor naționale, reflectată atît în modul de organizare a celor două planuri, cît mai ales în modalitatea de desfășurare a relațiilor dintre ele.

Planul *expresiei* prezintă un grad accentuat de independență față de planul *semantic* datorită unor particularități de organizare internă, care își au izvorul în primul rînd în natura sa concretă, materială:

- întreținerea unor relații de implicație strînse cu substanța fluxului sonor,

- o anumită autoorganizare indiferentă față de planul semantic,
- dezvoltarea unui număr, teoretic infinit, de combinații fonetice și morfologice cu un număr finit de unități minimale detașabile,
- intervenția unor elemente exterioare semnificantului lingvistic,
- posibilitatea desfășurării discontinue pe axa sintagmatică.

Formă de manifestare și exprimare a conținutului semantic, de care se deosebește prin natură, planul expresiei se caracterizează și printr-o organizare proprie, structurându-se într-un conținut și o formă de aceeași natură. Conținutul îl constituie unitățile fonice distinse de conștiința vorbitorului ca expresie a diferențierilor obiective din substanța complexului sonor, care, *aceasta*, rămîne exterioară limbii, servindu-i, însă, în permanență de suport. Conținutul este rezultanta structurării lingvistice a substanței sonore din perspectiva celei de a doua articulații¹⁹. Elementele minimale, „decupate” și „decupabile” din fluxul sonor, își constituie esența individuală și individualizatoare și-și relevă existența prin relațiile de opoziție în care intră și pe care le condiționează prin alcătuirea semnificațiilor diverselor semne lingvistice: *parcă – barcă – marcă – bardă – bancă – marfă - tartă, parte* etc. Ele există, așadar, ca entități numai întrucît sînt diferite unele de altele și întrucît diferențiază semne lingvistice între ele. Cauza diferențelor se află în complexul sonor, exterior limbii. Existența diferențelor, însă, este un atribut esențial al expresiei lingvistice, care se constituie în principiu activ al funcționării limbii ca sistem de semne.

Forma expresiei rezultă din structurarea conținutului, din intrarea elementelor minimale în diverse relații pentru constituirea semnificantului o dată cu asocierea acestuia cu un semnificat în interiorul semnului lingvistic: *p-a-r-c-ă/ b-a-r-c-ă* etc. și din împletirea cu elemente fonice „nedecupabile”, attribute supra- sau extralingvistice: *accent, intonație, pauză* etc.

Organizarea internă a planului expresiei se desfășoară pe trei straturi:

¹⁹ Cf. interpretarea lui A. Martinet, 1970: 33 ș.u.

- a) al unităților *fonice* minimale, nepurtătoare de sens dar „compunând” semnificantul semnelor purtătoare de sens;
- b) al unităților *morfologice* (de structură), purtătoare de sensuri virtuale; sînt constituite din unități nepurtătoare de sens și „compun” semne lingvistice complexe, purtătoare de sensuri reale;
- c) al unităților *prozodice*, nepurtătoare de sens, dar modelînd sau modificînd sensurile semnelor lingvistice: *accent*, *intonație* etc.

Primul strat rămîne indiferent planului semantic; celelalte două îl structurează. Modificările din primul strat nu prilejuiesc în mod direct (uneori nici obligatoriu) modificări în plan semantic. Modificările din celelalte straturi determină mutații „directe” în plan semantic și invers.

Planul *semantic* prezintă un grad superior de complexitate față de planul *expresiei*, datorită împletirii în simultaneitate a mai multor categorii de sensuri: lexicale, gramaticale componente semantice, afective etc., fiecare din ele avînd o deosebită complexitate.

Conținutul planului semantic îl reprezintă totalitatea acestor sensuri, rezultînd din structurarea în conștiință a lumii obiective, prin intermediul raportului limbă-gîndire. Forma o realizează modul de organizare a lor o dată cu trecerea în semnificații a asocierii unor semnificate cu semnificanți lingvistici. Stabilitatea semantică o asigură sensurile lexicale care își asociază în simultaneitate sensurile gramaticale. Ele pot fi modificate doar de intervenția altor sensuri lexicale prin intermediul unor noi semne lingvistice: *cîntam - des+cîntam*. Din intrarea în relație a unui sens gramatical cu sensul lexical se produc mutații în configurația generală a planului semantic, dar sensul lexical originar – coloana vertebrală a planului semantic – rămîne același în esența lui. Cînd sensul gramatical modifică sensul lexical, se modifică întreg planul semantic, raportul cu planul expresiei, semnul lingvistic în ansamblu: *uită - se uită*.

Fiecare din cele două planuri diferă de la o limbă la alta, atît sub aspectul conținutului, cît mai ales sub cel al formei. Aceste particularități se reflectă în modul de desfășurare a raportului dintre ele, accentuînd individualitatea specifică a limbilor.

În planul expresiei este în mod diferit interpretată substanța fluxului sonor. Sînt diferite unitățile minimale, identitatea și numărul lor ca și relațiile în funcție de care se definesc.

Sînt diferite, în consecință, opozițiile pe care le condiționează și relațiile sintagmatiche în care intră. Așa, de exemplu, vocalismul românesc se distinge, între altele, de cel italian prin prezența fonemelor *ă, î, i* (ultra scurt), în funcție de care se organizează toate relațiile din planul expresiei: opoziții precum *mare - mări, mîină - mină* sînt specifice limbii române, așa cum sunt specifice limbii italiene opoziții de tipul *pesca-peșca*, în baza existenței în sistemul fonologic italian a două foneme: *e* (închis) și *e* (deschis). Modul de intrare în relații sintagmatiche a fonemelor limbii române face imposibilă o succesiune de tipul *abrcă*. Nici *rcăba* nu este posibilă, dar nu datorită etimologiei termenului *barcă*, ci modului particular românesc de a organiza structura expresiei. Istoria termenului face imposibile forme precum *carba* sau *braca* sau *craba* care sînt, însă, posibile din punctul de vedere al modului românesc de structurare a planului expresiei.

În planul semantic, specificul limbilor își are izvorul nu atît în „numărul” sensurilor dezvoltate, gramaticale, lexicale sau afective (care nu rămîine, însă indiferent), cît mai ales în relația dintre *reprezentare* și *concept* în constituirea lor și în relația dintre diferitele categorii de sensuri. Sensurile temporale, de exemplu, din limba română diferă de cele din limba rusă, datorită organizării diferite – în planul paradigmatic al sistemului – a opozițiilor temporale în cele două limbi și aceasta determinată de modul de „concepere” a categoriei aspectului. Sensurile de *gen* sînt diferite în limbile vechi, care distingeau între *animat* și *inanimat*, în raport cu limbile moderne, care disting între *masculin* și *feminin*. Sensurile de *număr* sînt diferite în limbile care gîndesc lumea în funcție doar de *singular* și *plural*, față de limbile care gîndesc în funcție de *singular*, *dual* și *plural* ș.a.m.d. Sensul de ‘casă’ este în limba română altul decît într-o limbă arabă sau africană, datorită modului particular de implicare a reprezentării în concept. Datorită aceluiași caracter specific de desfășurare a relației dintre reprezentare și concept în construirea lor,

sensul românescului *floarea-soarelui* diferă de sensul italianescului *girasole* etc.

Mai ales procesul particular de constituire și organizare a sensurilor determină caracterul specific al modalității de desfășurare a raporturilor dintre planul expresiei și planul semantic al limbii, absolutizată mai întâi de Saussure, apoi de Hjelmslev și de U. Eco în definirea specificului limbilor. Limbile realizează o repartizare diferită a semnificațiilor pe întinderea semnificațiilor semnelor lingvistice. Astfel semnului francez *louer* (sau românescului *a închiria*) îi corespund în limba germană două semne: *mieten* ('a lua cu chirie') și *vermieten* ('a da cu chirie'), lui *bois* ('lemn', 'pădure'), îi corespunde în română *lemn* și *pădure*. Lui *sapere* din italiană îi corespund în română *a afla* și *a ști*, lui *sentire*, *a simți* și *a auzi*, verbului *a învăța* din limba română îi corespund în italiană *insegnare* ('a învăța pe cineva') și *imparare* ('a învăța') ș.a.m.d.

4. Nivelele limbii și unitățile specifice: ierarhia și izomorfismul lor

Unitatea de structură a sistemului limbii impune (și se reflectă în) *izomorfismul* celor două planuri: semantic și al expresiei. În intersecția axei relațiilor sintagmatice cu axa relațiilor paradigmatică și încă mai mult cu izomorfismul nivelelor limbii.

Cu toate deosebirile dintre ele, unele de esență (planul semantic intră în relație cu o formă – planul expresiei – exterioară propriei sale naturi, în timp ce planul expresiei își construiește o formă de aceeași natură cu sine), organizarea celor două planuri se desfășoară într-un paralelism uneori foarte îndepărtat dar alteori apropiat pînă la identificare.

Apropierea maximă o realizează structurarea morfologică a celor două planuri. Unei relații sintagmatice din planul expresiei, precum: *Semn lingvistic primar (temă lexicală) + semn lingvistic auxiliar (afixe lexicale sau gramaticale): cînt+înd* sau *cînt+ăreț* îi corespunde o structură similară în plan semantic: *sens lexical + sens gramatical (sau*

componentă semantică): ‘*a cînta*’ + ‘*gerunziu*’ sau ‘*a cînta*’ + ‘*persoană care face acțiunea de a ...*’. Iar acest paralelism se valorifică în întâlnirea axei sintagmatice cu cea paradigmatică, în serii de o extindere condiționată de structura limbii (mai exact de *normă*): *înfigînd - înfigăreț; certînd - certăreț, plîngînd - plîngăreț*. Un același tip de modificare, apoi, în planul expresiei atrage după sine un același tip de mutații în planul semantic: *cînt-at – cert-at; cînt-asem – cert-asem* etc.

Îndepărtarea maximă o realizează structurarea fonetică a planului expresiei, căreia nu-i corespunde o structurare simetrică în planul semantic:

- a) unei opoziții *privative* din planul expresiei îi corespunde o opoziție *disjunctivă* (între termeni care nu au nimic în comun, în terminologia lui Solomon Marcus) în plan semantic; dacă semnele *tată* și *rată* se deosebesc în planul expresiei numai prin fonemele inițiale, în plan semantic nu au nici un punct de întâlnire;
- b) unei opoziții binare *privative* din planul semantic îi corespunde o opoziție *disjunctivă* în planul expresiei: *casă - vilă, elev - student* etc.;
- c) unei opoziții *corelative* din planul expresiei nu-i corespunde una la fel în plan semantic: *barcă – parcă*;
- d) unei opoziții echipolente de sens negativ, din planul semantic, nu-i corespunde o opoziție de același tip în planul expresiei; *burghez - proletar*. În consecință, o modificare minimă în planul expresiei atrage după sine (mai exact corespunde) o mutație fundamentală în plan semantic: *casă - masă, dată - tată* etc. și invers: o modificare minimă în plan semantic corespunde unei modificări totale în planul expresiei: *elev - student, ied - mînz* etc.

Izomorfismul relativ al celor două planuri în împletire cu coexistența simetriei și asimetriei dintre ele sînt principii generale ale ierarhizării nivelelor limbii. Acestea se implică unele pe altele în reciprocitate, dar se includ numai într-un singur sens: își desfășoară o structură specifică, dar în același timp inserată în structurarea generală a limbii pe care o întemeiază.

Un semn lingvistic intră în relații sintagmatice la nivelul său cu alte semne de același rang, construind astfel un nivel superior, căruia îi orientează dezvoltarea. El conține, în același timp, în structura sa internă, o serie de relații sintagmatice între unități inferioare care i-au fixat locul la nivelul la care se află. „Fiecare semn – scrie Hjelmslev – este compus din semne alcătuitoare și/sau apare în combinații cu alte semne. Aceasta înseamnă că fiecare unitate lingvistică servește în același timp de context pentru unități mai simple și/sau își află contextul propriu într-o unitate lingvistică complexă. De aici rezultă că orice asamblare efectivă de unități lingvistice le unește într-o unitate superioară...”²⁰.

Această permanentă interacțiune între structura sintagmatică internă a semnului lingvistic și intrarea lui în alte relații sintagmatice determină o legătură organică între nivelele limbii; fiecare nivel conține în sine nivelul inferior și dezvoltă un nivel superior. Intersectarea axei relațiilor sintagmatice, apoi, cu cea a relațiilor paradigmatică (în realitatea obiectivă a limbii și în conștiința subiectului vorbitor) dezvoltă identitatea unor unități lingvistice inferioare sau superioare semnului lingvistic care, în funcție de nivelul pe care ele îl dimensionează, se înscriu în aceeași ierarhie. În desfășurarea acestei ierarhii de structură, izomorfismul nivelelor păstrează sistemul limbii în echilibru și-i asigură funcționarea. Manifestarea cea mai generală a izomorfismului nivelelor se înscrie tocmai în mecanismul intern de funcționare a limbii:

- a) un număr minim de unități lingvistice creează un număr superior de semne la nivelul imediat superior; se urcă proporțional de la un număr finit, extrem de redus, de unități la nivel fonetic, până la un număr infinit de semne complexe, la nivel sintactic;
- b) funcția distinctivă a fiecărei unități în cadrul nivelului pe care îl alcătuiește în relație cu alte unități de același rang îi este orientată de opoziția de la nivelul imediat inferior.

²⁰ Apud Maria Manoliu-Manea, 1973: 147.

*
* *

Cuvîntul nu se confundă cu semnul lingvistic, dar este un semn lingvistic. Este un semn lingvistic finit care semnifică în mod real chiar dacă insuficient. În organizarea internă a cuvîntului se reflectă atât simetria și asimetria dintre planul semantic și planul expresiei, cât și izomorfismul nivelelor limbii.

Cuvîntul se desfășoară pe un nivel (lexical), conține în sine alte două nivele inferioare, stratificate ierarhic (fonematic și morfematic) și dezvoltă un nivel superior (sintactic). Cuvîntul – spune Saussure „...este o unitate care se impune spiritului, ceva central în mecanismul limbii”²¹.

În structurarea ierarhică a nivelelor, considerate prin prisma unităților specifice, cuvîntul desfășoară un nivel central, în jurul căruia și în dependență de care se stratifică într-o ierarhie organică, prin mutații de incluziune, de la simplu la complex, alte nivele: dintre acestea, unele solidarizează planul expresiei cu planul semantic (morfematic, sintactic), altele (fonematic) marchează doar coexistența lor necesară.

Nivelul fonematic

Este nivelul semnificantului fonetic. Se înscrie numai în planul expresiei, căruia i-a condiționat și-i condiționează constituirea (prin convertirea substanței fonice în conținut fonematic), în sincronie cu constituirea planului semantic. Intră în relație de implicare cu latura fonică a complexului sonor pe care îl „reprezintă” lingvistic, prin trecerea de la perceperea lui auditivă la imagini acustice înlănțuite corespunzătoare, și în care se concentrează la un moment dat în desfășurarea procesului de comunicare (în transmiterea mesajului lingvistic). Prin această relație de

²¹ F. de Saussure, 1967: 154; în ediția românească, 1998: 125: „cuvîntul, în ciuda dificultății pe care o avem de a-l defini, este o unitate care se impune spiritului, ceva ce se află în centrul mecanismului limbii” (n. ed.).

implicație cu latura fonetică, nivelul fonematic face sensibil semnul lingvistic.

Unitatea minimală de la acest nivel este fonemul (identificat și pus în opoziție cu sunetul, pentru prima dată de Baudouin de Courtenay). În terminologia lui A. Philippide, fonemului îi corespunde *sunetul-tip*, reprezentând *noțiunea sunetului* realizat într-o înfinitate de variante – sunetele ocazionale, cel mai mic element „decupabil” în structura semnului lingvistic, unitate a celei de a doua articulații în interpretarea (prin emiterie și receptare) a fluxului vorbirii (A. Martinet). Unități de rang inferior semnului lingvistic, în stratificarea ierarhică a sistemului limbii, incluse în structura lui internă, fonemele sînt lipsite de autonomie sub aspectul expresiei și ne semnificative. Fără sens în ele înseși, fonemele contribuie la dezvoltarea de sensuri prin funcția lor *distinctivă*, care derivă din orientarea în același timp către sistem, prin semnul lingvistic din care fac parte, și către complexul sonor, prin convertirea unor trăsături caracterizatoare, de conținut, a unor atribute naturale, fizice și articulatorii, ale sunetului.

În structura sistemului limbii, fonemele există numai prin semnificant iar identitatea lor – o identitate funcțională înălțată pe una naturală, prin abstractizare lingvistică – rezultă din situarea semnului lingvistic la intersecția axei sintagmatice cu axa paradigmatică. Semnele lingvistice intră în opoziție unele cu altele, în baza diferențierilor introduse de foneme, în planul expresiei și care stau în legătură cu diferențieri în planul semantic: *măr – păr, mască – matcă; frunte – frunze; splină – plină* etc. Cu rol distinctiv pentru semnele lingvistice pe care le alcătuiesc, fonemele își convertesc atribute inerente rezultînd din relația de implicare cu sunetele în propria lor identitate distinctă.

Fonemele intră în alcătuirea semnului lingvistic, fac parte din structura semnului lingvistic, dar fără voința sau activitatea expresă a subiectului vorbitor. Pentru transmiterea de informații deosebite, vorbitorul întrebuițează semne lingvistice diferite între ele. Fonemele diferențiază în structura acestora în mod direct semnificații în *ansamblu*. Cauza acestor diferențieri nu stă în conținutul semantic al

informației și, în consecință, nici în activitatea desfășurată în acest sens a vorbitorului, ci în istoria semnului lingvistic, a sistemului de semne care este limba.

Vorbitorul are conștiința existenței și identității unităților minimale care disting între ei semnificanții și, prin aceștia, semnele lingvistice, dar are și conștiința că el nu mînuiește aceste unități ci doar unități superioare. Vorbitorul nu construiește semnificanți combinînd în relații sintagmatice noi foneme selectate din plan paradigmatic; el află în limbă fonemele deja unite în relații sintagmatice. Semnificanții fonetici nu se construiesc; ei există sau derivă (în cazul termenilor împrumutați sau evoluți în istoria unei limbi).

Identificabile prin analiza comparativă a semnelor lingvistice pe care le diferențiază (analiză făcută subconștient de vorbitorul comun și conștient de vorbitorul lingvist), detașabile din structura semnificantului, fonemele se constituie, în abstracto, într-un sistem fonologic redus, specific unei limbi prin număr (în general foarte restrîns, variind între 20 și 50 de unități), prin frecvență și prin identitatea lor, apoi prin structura sa, concretizată mai puțin în corelații în plan paradigmatic și mai mult în relații sintagmatice.

Identitatea și, în funcție de aceasta, numărul fonemelor implică:

- a) caracterul de *unitate minimală*. Fonemul nu conține în interiorul său o relație sintagmatică; secvența *-mi* din *pomi* nu este un singur fonem, întrucît între *m* și *i* se dezvoltă o relație de succesiune între două unități care pot exista (și natural, și funcțional) una fără cealaltă în plan sintagmatic: *pom*, *bani*; prin aceasta, *m* și *i* își dovedesc o identitate proprie în plan paradigmatic.
- b) funcție *distinctivă*. Prin intermediul semnificantului, fonemele *s* și *p* disting între ele semnele *s-at* și *p-at* și semnificațiile lor.

În desfășurarea relației *limbă - vorbire*, fonemul reprezintă o abstractizare, care se definește tocmai prin funcția sa distinctivă, la nivelul *limbii*, indiferent de realizările particulare în *vorbire*, ca *sunet*, în legătură cu particularitățile individuale ale fiecărui subiect vorbitor, sau ca variantă combinatorie, numită frecvent *alofon*, în legătură cu relațiile

sintagmatică în care intră. Fonemul *n*, de exemplu, se realizează în mod diferit în semnificații *lîngă*, *nor* sau *ban*.

În același timp, prin relații sintagmatică, funcția distinctivă se poate uneori neutraliza; în românescul *îm-păduri*, de exemplu, *m* este o variantă contextuală a lui *n*; apariția sa este condiționată de vecinătatea labialei *p* și nu provoacă distincții semantice între *în-* și *îm-*.

Pe baza funcției distinctivă, numărul fonemelor unei limbi se stabilește prin reducerea *variantelor* (din *vorbire*) – fără luarea în considerație a fenomenelor de neutralizare – la *invariante* (ale *limbii*).

- c) trăsături *pertinente*²². Din intrarea nivelului fonetic în relații de implicație cu latura fonică a complexului sonor, cum am văzut mai sus, fonemul se prezintă ca expresia unui fascicul de trăsături articulatorii (oralitate sau nazalitate, labialitate, caracter velar etc.) sau fonice (sonoritatea sau surditatea, durata, timbrul etc.). Individualitatea „fonică” a fonemului este dată de ansamblul trăsăturilor pe care le realizează numai sunetul care îi corespunde și care diferă de ansamblul corespunzător altui sunet. De exemplu, doar sunetul *n* este *nazal*, *dental*, *sonor* și *ocluziv* în același timp. Alte sunete au măcar o trăsătură diferită: *m* este *nazal*, *sonor* și *ocluziv*, dar nu este *dental* ci *labial*; *d* este *ocluziv*, *dental* și *sonor*, dar nu este *nazal* ci *oral* ș.a.m.d. În același timp, însă, *n* poate fi și *velar* (sau să tindă spre *velar*), în *lîngă*, poate fi *exploziv* sau *imploziv*: *noi*, *an* etc. Dintre toate aceste trăsături, însă, au importanță pentru funcția distinctivă a fonemului și, deci, pentru identitatea fonematică a secvenței *n*, numai trăsăturile constante, abstragere din multitudinea posibilităților determinate de

²² Termenul *pertinent*, frecvent întrebuițat în lingvistica structuralistă, uneori în sinonimie cu *distinctiv*, exprimă trăsături statornice ale fonemelor, reflectînd însușiri ale sunetelor corespunzătoare; prin ansamblul acestor însușiri, fonemele se diferențiază între ele, diferențiind semnele lingvistice pe care le alcătuiesc. Trăsăturile *pertinente* stau în legătură cu circumstanțe ale articulării sunetelor: locul de articulare: *b* este o labială, *d*, o dentală, *e* o velară ș.a.m.d; modul de articulare: *b* este o ocluzivă, *f*, o constrictivă, *n*, o retroflexă etc.; aspectul acustic: *b* este o sonoră, *p* o surdă etc.

combinațiile în care intră. Iar selectarea și impunerea mănunchiului de constante o realizează, în timp, sistemul limbii, care-și organizează funcțional fiecare din nivelele structurii sale, într-un echilibru instabil dar funcțional.

Pe baza întregului fascicul de trăsături pertinente, un fonem se opune, de fapt, tuturor celorlalte din același sistem lingvistic: *r* și *b*, de exemplu, sînt două foneme diferite întrucît (și în consecință) disting două semne lingvistice: *rar* - *bar* și pot intra în relații de succesivitate: *iarbă*, *brad*.

Pe baza unei singure trăsături, însă, un fonem intră în opoziții binare cu un singur alt fonem. Trăsătura, devenită atunci *distinctivă*, revelatorie, se constituie în *marcă* pentru unul din ele, care devine fonem *marcat*; astfel, *b* se opune lui *p*, în baza ‘sonorității’, marca lui distinctivă; *bh* se opune lui *b*, în sanscrită, prin ‘aspirație’ ca și *ph* lui *p*, *dh* lui *d*; în franceză, vocalele nazale se opun celor orale prin ‘nazalitate’ ș.a.m.d. Prin aceste opoziții *binare*, *privative*, devenite *proporționale* pe baza trăsăturii distinctive, sistemul fonetic al tuturor limbilor se organizează în serii corelative: *b, d, v, z, j - p, t, f, s, ș*. În plan sintagmatic, opozițiile se pot neutraliza în condiții contextuale dozebite: (a) cînd caracterul *marcat* al unui fonem este o rezultată a relațiilor sintagmatice și nu derivă din poziția sa în plan paradigmatic, el rămîne nefuncțional; lasă nemodificate semnificațiile semnelor lingvistice la prima vedere distincte: *des-face* – dez-doi, (b). apariția fonemului marcat fiind imposibilă în anumite condiții contextuale, opoziția din plan paradigmatic se suspendă în plan sintagmatic; semne lingvistice diferite în plan semantic rămîn indistincte în planul expresiei, devenind omonime; în limba germană, de exemplu, în finalul cuvintelor consoanele sonore își pierd ‘sonoritatea’; în consecință, *Rad* (‘roată’) devine omonim cu *Rat* (‘sfat’). Pentru acest din urmă caz de neutralizare, lingvistica ultimelor decenii introduce noțiunea de *arhifoneme*, (contestată sau neluată în considerație de mulți lingviști), unități mai generale decît fonemele, care se definesc prin ansamblul trăsăturilor pertinente comune fonemelor interesate, fiind exclusă trăsătura distinctivă; potrivit acestei concepții, în germană, arhifonemele seriei *sonore - surde* sînt

unități fonemice caracterizate printr-un fascicul de trăsături pertinente din care lipsește *sonoritatea* și, respectiv, *surditatea*; ele se notează prin majuscula fonemului nemarcat al opoziției: /P/, /T/ etc.

Trăsăturile nepertinente, chiar dacă nu determină relevarea unor foneme deosebite, pot provoca modificări ale mesajului. Caracterul deschis sau închis al vocalei *i*, de exemplu, în limba română, ca și în franceză italiană etc., este o trăsătură contextuală și, de aceea, nefuncțională lingvistic. În desfășurarea funcției stilistice a limbii, însă, ea poate introduce o serie de modificări de ordin afectiv: un *Bine!*... cu *i* lung poate ascunde o amenințare.

R. Jakobson consideră că există aceleași trăsături distinctive (pentru el, sinonime cu *pertinente*²³) în toate limbile și le numește, de aceea, *universalii fonologice*. Limbile se deosebesc între ele numai prin modalitatea specifică fiecăreia de a le combina. Acest mod de a concepe structura fonemului are drept consecință considerarea trăsăturilor distinctive drept un nivel lingvistic primar în stratificarea limbii, inferior nivelului fonemului. Concepția trece și în *Tratatul de lingvistică generală*, în capitolul semnat de Elena Slave. Trăsăturile pertinente caracterizează și individualizează dintr-un anumit unghi (care nu rămîne singurul în stabilirea identității fonemelor), dar ele nu sînt și nu devin elemente alcătuitoare; ele rămîn niște atribute ale fonemelor și nimic mai mult. Nu sînt entități „decupabile”; fonemul este o unitate indivizibilă. Trăsăturile pertinente nu intră în relații sintagmatice, de succesivitate în „alcătuirea” fonemului, ci se află îmbinate în simultaneitate, ceea ce le scoate în afara semnificantului care este *linear*. Nivelul lingvistic primar, distinctiv și constituit din unități minimale distincte și distinctive, este

²³ Cum se poate vedea la p. 233-234, considerăm necesară distingerea trăsăturilor *distinctive* de cele *pertinente*. Trăsăturile distinctive sînt și *pertinente*, dar trăsăturile pertinente *devin* distinctive numai în desfășurarea unor relații binare între *foneme*; *b* se distinge de *p* prin sonoritate, trăsătura *distinctivă*, *revelatorie*, în timp ce celelalte trăsături, *comune*: ocluzivitate, labialitate sînt numai trăsături pertinente; *g* se distinge de *b* prin caracterul său velar, trăsătură *distinctivă*, opus caracterului labial al lui *b*; rămîn simple trăsături pertinente: sonoritatea, ocluzivitatea.

nivelul *fonemelor*, considerate în unitatea lor dialectică cu *sunetele*; raportul *fonem - sunet* se înscrie în raportul general *esențial – fenomenal*, iar în funcționarea limbajului, în interiorul raportului *limbă – vorbire*; *fonemul* este imaginea (psihică) în planul paradigmatic al limbii corespunzătoare *sunetului* (în diferitele lui variante), din planul sintagmatic: „Fonemul – spune Al. Rosetti – nu e identic cu sunetul și nici exterior lui, ci necesar prezent în sunet, fiindu-i inerent și suprapus... fonemul există în și prin sunetele concrete...”²⁴.

În descrierea unei limbi, nivelul fonematic se constituie în domeniu specializat de studiu al *foneticii și fonologiei*. *Fonetica* studiază sunetele concrete, reprezentând latura materială a limbii; le studiază din punct de vedere acustic (și fiziologic, adică din punct de vedere al producerii și transmiterii lor). *Fonologia* studiază sunetele din punct de vedere funcțional, le studiază, deci, ca *sunete-tip*, ca *foneme*, dotate cu capacitatea de a distinge, indirect, prin intermediul *semnificantului* global din care fac parte, sensuri, lexicale sau gramaticale.

Nivelul morfematic

Este nivelul *semnelor lingvistice* elementare, primare, sub aspect structural. Se înscrie în amândouă planurile; în planul expresiei este manifestarea semnificantului morfologic, primul grad de organizare a semnificantului fonetic de la nivelul inferior al stratificării limbii; în plan semantic desfășoară sensuri virtuale, lexicale și gramaticale, care vor deveni reale la nivelul imediat superior, prin *cuvânt*, semn lingvistic complex.

Unitatea minimală de la acest nivel este *morfemul*, alcătuit din unul sau mai multe *foneme*, intrate în relații lingvistice în baza funcției lor distinctive și a funcției de semnificare proprie semnului lingvistic. Corespunzând în parte *monemului* din concepția lui Martinet, *morfemul* se înscrie în ceea ce lingvistul francez numește *prima articulare* (prin

²⁴ Al. Rosetti, 1967: 23.

care „orice fapt de experiență, orice nevoi pe care dorim să le facem cunoscute altuia sunt analizate într-un șir de unități înzestrate fiecare cu o formă vocală și cu un înțeles”²⁵), tocmai prin calitatea lui esențială de semn lingvistic, ceea ce implică:

1. *natură biplană*; are un semnificant și un semnificat, pe care îl manifestă; în *cîntînd*, morfemul *cînt-* este îmbinarea dintre semnificantul fonetic *c-î-n-t* și semnificatul ‘a emite sunete armonioase’, iar *-înd* îmbină semnificantul *-î-n-d* cu semnificatul ‘gerunziu’;
2. *caracter indivizibil*; este cea mai mică unitate lingvistică biplană. Conține în structura sa internă o relație sintagmatică între unități inferioare, ne semnificative, dar distincte și distinctive - *fonemele*, și un fascicul de sensuri (gramaticale) sau de componente semantice (lexicale) virtuale, numite de semantica structurală *seme* și considerate ca alcătuiind un nivel inferior în structurarea ierarhică a limbii, situat doar în planul ei semantic²⁶. Intră în relații sintagmatiche cu unități de același grad – alte morfeme, adică – dînd naștere, prin aceasta, la unități de grad superior, care-și asociază în succesivitate semnificanți și în simultaneitate semnificații: *cînt + înd*, *cant + erò*, *ved + ea + ți*, *re + fac + e*, *des + cîntă*, *ri + scriv + o* etc.;
3. *funcție semnificativă*; între semnificantul fonetic al morfemului și semnificat, raportul este arbitrar, dar prin poziția sa în sistemul semiotic al limbii, morfemul devine motivat; morfemul *e*, de exemplu, semnifică pluralul nu prin natura lui fonematică ci prin poziția în sistemul limbii: se opune lui *ă* în interiorul categoriei

²⁵ A. Martinet, 1970: 32. Lingvistul francez consideră *monem* orice unitate semnificativă identificabilă la *prima articulare*: sînt deci *moneme* și *cuvintele*; vezi A. Martinet, 1970: 181 ș.u.

²⁶ Ideea trece și în *Tratat...* unde se vorbește de „un nivel al trăsăturilor distinctive”, fonetice: sonoritate, labialitate etc. și semantice: „o unitate semantică cum este «scaun» poate fi analizată în trăsăturile: cu spate, cu picioare, pentru o persoană, pentru a se așeza, fără brațe” (Al. Graur et al., 1971: 198).

număr: *elev-ă / elev-e, frumoaș-ă / frumoaș-e, această, acest-e* etc.

Funcția *semnificativă* implică prima caracteristică (natura lui plană) și o orientează pe cea de a doua (caracter indivizibil). În calitate de semn lingvistic, semnificația morfemului rezultă numai din asocierea unui semnificat cu un semnificant, iar identitatea și valoarea lui, din intersectarea axei relațiilor sintagmatice cu cea a relațiilor paradigmatic. Secvența *-ți*, de exemplu, din *cînta-ți*, este morfem pentru persoana a II-a plural, în flexiunea verbului, întrucît, prin intrarea în relații cu secvența *cînt-a-*, se opune, în plan paradigmatic, lui *m*, de la persoana I plural: *cînt-a-m* și lui *i*, de la persoana a II-a singular: *cînt-a-i*. Intrarea în relații sintagmatice la nivel morfologic verifică actualizînd calitatea de morfem și funcția sa determinată de poziția în plan paradigmatic. Secvența *se* este morfem în *plecaser*, dar nu și în *case* sau *laser*, întrucît în structura acestora din urmă nu intră în relații sintagmatice de ordin morfologic cu unități vecine de același rang, adică morfeme; nici *ca* nu este morfem de vreme ce nu-și află o poziție proprie în plan paradigmatic, din care să-și dezvolte funcția semnificativă virtuală și, din aceleași motive, nici *la* sau *r* din *laser*.

Prin această definiție și actualizare a identității sale, în care pentru planul expresiei are rol activ funcția distinctivă a fonemelor de la nivelul inferior al stratificării semnificantului, morfemul primește, tocmai datorită funcției semnificative, o relativă autonomie în structura lanțului vorbirii. Spre deosebire de *fonem*, pe care subiectul vorbitor nu-l poate mînuși voluntar în mod direct, ci doar prin intermediul unui semnificant ce-și asociază un semnificat, morfemul este mînuit într-un anume sens, voluntar. Aceasta nu înseamnă că vorbitorul combină în mod liber și pentru prima dată morfemele ci doar că el este conștient (sau numai subconștient) de structurarea morfologică a planului expresiei în strînsă legătură, de condiționare, cu componente ale planului semantic. El poate identifica relativ ușor morfemele, le cunoaște poziția în planul paradigmatic al limbii și se servește de ele pentru a construi mesaje prin intermediul unor semne lingvistice complexe. Prin morfeme, vorbitorul construiește sau reconstruiește unități de la nivelul superior, dintre care

unele pot fi inedite; cu material existent (morfemele organizate în mod obiectiv în sistemul limbii în clase și categorii paradigmatic) vorbitorul construiește semne noi sau reconstruiește semne deja existente, prin analogie, adică, de fapt, prin întrebuințarea unor reguli sintagmatice specifice sistemului limbii și aplicate în alte cazuri: *caiet-ăraie*, *creion-ăraie*, *stilou-aș*, *a-lun-iza*, *sector-iza*, *venus-ian*, *venezian-ità* etc. O asemenea „activitate”, de relativ, redusă extindere și mai mult subconștientă în limba maternă, se desfășoară în mod conștient în procesul de învățare a unei limbi străine, când vorbitorul aduce, prin selecție, din diferite sectoare ale sistemului paradigmatic al limbii, morfeme, pe care le asociază în construirea unor semne lingvistice deja existente în limba în cauză, dar nu și în memoria subiectului vorbitor.

*
* *

Caracterul minimal și indivizibil al morfemului nu depinde nici de componentele semnificativului (fonemele, cu caracter distinct și distinctiv), nici de cele ale semnificatului (sensuri sau trăsături semantice), ci de particularitățile dezvoltării unitare a funcției semnificative, în strânsă legătură cu organizarea internă a planului semantic, în asimetrie cu organizarea planului expresiei, de la nivelul superior, al *cuvîntului*. Pentru acesta din urmă, nivelul morfologic nu este numai un nivel ierarhic inferior dar și unul organizator.

Morfemele își datorează relativa lor autonomie asocierii unui sens sau fascicul de sensuri, din plan semantic, cu un fragment „decupabil” din latura fonematică a planului expresiei. Această autonomie relativă este subordonată, însă, corelării reciproce a morfemelor în relații sintagmatice dezvoltînd unități lingvistice superioare. Fragmentul fonetic *se* este morfem în *cînta-se-m*, pentru că în această alcătuire semnifică ceva, poartă cu sine ideea de ‘mai mult ca perfect’, prin poziția sa în plan paradigmatic, verificată și actualizată ca identitate și valoare prin relațiile sintagmatice în care intră, cu morfemul anterior în primul rînd, *-a-*, și cu cel care îi urmează, *-m*, iar prin toate cu morfemul inițial *cînt-*. Nu este

morfem, însă, în *case*, unde *ca-* nu mai reprezintă un morfem, de vreme ce nu poate dezvolta la „nivelul” său o funcție semnificativă și nici în *laser*, unde nici *la* și nici *r* nu au calitatea de morfeme.

Semnificantul morfemului poate fi redus la un singur fonem, de care se deosebește, însă, funcțional, tocmai prin asocierea directă cu un semnificat „propriu”, asociere verificată prin intrarea lui în relații sintagmatice cu alte morfeme; astfel, fonemul *e* devine morfem, urcând pe o treaptă superioară în ierarhia stratificării limbii, prin funcția sa semnificativă, determinată în plan paradigmatic de opoziția cu *-ă*, verificată în opoziția sintagmelor *cas-ă / cas-e*, și de posibilitatea intrării în relații sintagmatice cu *cas-*, *mes-*, *fet-*, *frumoas-*, *acest-* etc. Rămîne, în schimb, simplu fonem, component al unui morfem, *se*, de exemplu, în *cînta-se-m*, indivizibil pentru motivele arătate mai sus; în alcătuirea acestui morfem, fonemul își desfășoară funcția lui specifică, cea distinctivă, opunîndu-l pe *se* morfemului *să*: *se / să apropie*.

Semnificantul unui morfem rămîne uneori fără realizare fonetică; existența morfemului, numit morfem \emptyset (de existența lui erau deja conștienți gramaticii indieni), este asigurată de existența, în spectrul semantic al cuvîntului – semn lingvistic complex – a unui sens gramatical dezvoltat în interiorul unei opoziții categoriale; opoziției semantice singular - plural, de exemplu, *drum - drumuri*, îi corespunde, în planul expresiei, opoziția \emptyset - *uri*.

Prin relațiile sintagmatice în care intră mai ales morfemele realizate printr-un singur fonem sau morfemul \emptyset (cel mai ușor predispușe omonimiei), își precizează sau dezvoltă poziția în sistemul paradigmatic al limbii, în raport cu altele care au același semnificant fonetic: *a* este morfem de ‘imperfect’ în *cînt-a-m* și morfem de ‘perfect’ în *cînt-a-t*. Morfemul *i* din *cas-e-i* precizează sensul de ‘singular - genitiv’ al morfemului *e*, diferențiindu-l de morfemul *e* pentru ‘plural nominativ sau genitiv’, în relație sintagmatică cu morfemele *le* sau *lor*: *ca-se-le*, *ca-se-lor*.

Funcția unitar semnificativă a semnelui lingvistic asigură identitatea unor morfeme care, din diferite motive, sau sînt neunitare în

planul expresiei, sau prezintă variații ale semnificativului, determinate de diferite cauze.

Semnificativul gramatical de ‘persoana I plural’ îl determină pe A. Martinet să considere semnificativul discontinuu *nu...ô* un singur morfem într-o sintagmă precum cea a indicativului *nous courons*, în opoziție cu o din imperativul *courons!* În același sens, este un morfem unitar semnificativul discontinuu *ne... pas* în exprimarea negației în limba franceză: *Je ne sais pas*, sau *să ...e/ă*, pentru conjunctivul românesc: *Să cînte / meargă*.

Relațiile de succesivitate în care intră îi pot modifica unui morfem structura semnificativului fonetic, dar nu și identitatea. Vorbitorul are conștiința menținerii aceleiași organizări de sensuri (sau trăsături semantice) virtuale, în planul semantic al morfemului, chiar dacă în planul expresiei intervin variate modificări, determinate (a) fonetic sau (b) morfologic.

- a) Interacțiunile complexe, pe axa succesivității, din interiorul semnificativului fonetic într-o dezvoltare mai amplă decît limitele unui morfem, provoacă în mod frecvent modificări ale semnificativilor morfemelor considerate în sine. Întrucît, însă, nu se produc mutații în raportul dintre semnificativul modificat și semnificativul rămas același, morfemele rămîn funcțional identice cu ele înseși: *des - dez - de; desface, dezdoi, dezobișnui, deșira, dezice; în - îm: îndoi, împături; ind - înd: apropiînd, cîntînd; cînt - cîntî: cînt, cîntî; merg - mearg: merge, să meargă* ș.a.m.d.
- b) Interacțiunile, pe aceeași scară a succesivității, dar și prin intervenția planului paradigmatic, între diferite morfeme, provoacă constituirea sau menținerea unor serii paralele de morfeme, cu același semnificat dar cu semnificativi diferiți, în distribuție complementară cel mai frecvent, sau în distribuție liberă. Sensul de ‘plural’ este caracteristic în limba română fiecăruia din morfemele *-e, -uri* și *-i* (*scaun-e, bec-uri, consili-i*), la substantivele neutre, fiecăruia din morfemele *-e, -i* sau *-le* (*cas-e, bănc-i, ste-le*), la cele feminine. Alegerea este fie determinată de structura fonetică a morfemului precedent sau a întregului semnificat al

unității lingvistice superioare (*bec-uri, colegi-i* și nu *bec-e, colegi-e; bănc-i, perde-le* și nu *bănc-e* sau *perde-i/e*), fie impusă de semnificatul morfemului precedent, sau al cuvântului în ansamblu (*coarn-e* și *corn-uri*), fie, mai rar, liberă (*chibrit-e* sau *chibrit-uri, nivel-e, nivel-uri*), când intră sub incidența *normei*, adică a unor determinări socio-culturale.

Sensul de ‘imperfect’ caracterizează deopotrivă și morfemul *a* și morfemul *ea*; alegerea unuia sau a altuia este condiționată de morfemul anterior, fonetic: *îngenunch-ea-m*, dar mai ales morfologic, stînd în legătură cu poziția lui în plan paradigmatic: *cit-am, cit-ea-m*. În aceleași relații de intercondiționare intră morfemele de gerunziu: *cîntînd, apropiînd, privînd, citînd, citînd* sau cele de participiu: *făcut, scris* sau altele.

Păstrînd același raport între semnificat și semnificant, datorită în mod esențial nemodificării semnificatului, toate variantele unui morfem, condiționate fonetic sau morfologic, sînt numite *alomorfele* lui, sau mai exact ale unui *arhimorfem*, greu descriptibil prin planul expresiei și, de aceea, considerat doar din perspectiva planului semantic. Din acest punct de vedere sînt *alomorfe* ale aceluiași *arhimorfem* *des-* și *dez-*, *în-* și *îm-*, *-e, -i* și *-uri, -e* și *-ule* (de la vocativ), *cînt-* și *cînt-*, *merg-* și *mearg-*, *sînt, est-, fi-, er-* etc.

*
* *

Asigurînd o relativă independență planului semantic față de planul expresiei, funcția semnificativă a semnului lingvistic primar organizează din perspective semantice diferite categorii și clase de morfeme în sistemul paradigmatic al limbii. Se disting în primul rînd două mari clase: morfemele *lexicale* (numite în lingvistica franceză tradițională *semanteme*, iar de A. Martinet, *moneme lexicale* sau *lexeme*) și morfeme *gramaticale* (*morfeme* în lingvistica tradițională, *moneme gramaticale* la A. Martinet).

Morfemele *lexicale* poartă în planul lor semantic un fascicul de trăsături semantice²⁷, derivînd din reflectarea „descriptivă” – prin gîndire – a „obiectelor” realității obiective. În funcție de poziția lor în organizarea lineară a semnificantului și de rolul și ierarhia în planul semnificatului, morfemele lexicale se diferențiază în *rădăcină* (numită și *radical* sau *tulpină*) și *modificatori* lexicali: *sufixe* și *prefixe*.

Rădăcina este morfemul lexical central, bază atît pentru construirea semnificantului, cît și pentru structurarea și stabilirea semnificatului. Este purtătoare a unui sens (sau fascicul de trăsături semantice) primar(e), care rămîne nemodificat, prin intrarea în relații sintagmatice cu morfeme gramaticale și care se modifică prin intrarea în relații sintagmatice cu *modificatori* lexicali, prefixe și sufixe: *cas-ă*, *cas-e-i*, *căs-uță*, sau cu o altă rădăcină: *girasole*. În baza rădăcinii se constituie, în sistemul semiotic al limbii, familiile de cuvinte și paradigmele lor gramaticale.

Morfemele *gramaticale* dezvoltă sensuri gramaticale, derivînd din interpretarea lingvistică a unor categorii logice prin care este structurată reflectarea în conștiință a realității ontologice.

Sensurile gramaticale se dezvoltă în interiorul *categoriilor gramaticale*. Categoriile gramaticale există în planul paradigmatic al limbii, ca expresie lingvistică a unor categorii nelingvistice (*logice*, în primul rînd) prin care se interpretează realitatea extralingvistică.

În interiorul raportului *realitate extralingvistică* - *gîndire* ↔ *limbă*, interpretarea planului ontologic se desfășoară pe diferite grade de abstractizare și generalizare:

- *noțiune* ↔ *cuvînt*, căreia îi corespunde sensul lexical;
- *categorii logico-gramaticale* ↔ *cuvînt*, cărora le corespund sensurile lexico-gramaticale ‘substantiv’ ‘verb’ ‘adjectiv’ etc., adică sensurile gramaticale cele mai largi, dezvoltate ca *părți de vorbire*, în termenii gramaticii clasice;

²⁷ La A.J. Greimas, 1966, A.J. Greimas, 1975, B. Pottier, 1974, ș.a., numite *seme*; un fascicul de *seme* constituie, în aceeași terminologie, un *semem*.

- *categoriile lexico-gramaticale* ↔ *cuvînt*, cărora le corespund sensuri gramaticale: *gen, număr, timp* etc.
- *categoriile logico-gramaticale* ↔ *enunț*, cărora le corespund sensuri gramaticale sintactice: *subiect, predicat, atribut* etc.

Între toate aceste grade de abstractizare și sensuri se dezvoltă raporturi de interdependență. În consecință, anumite morfeme exprimă anumite sensuri gramaticale, care se dezvoltă în interiorul unor anumite categorii gramaticale, proprii unor anumite categorii lexico-gramaticale. Morfemul *se*, de exemplu, din structura termenului românesc *pleca-se* exprimă sensul temporal de ‘mai mult ca perfect’ și marchează, indirect, apartenența lui la clasa verbului.

În interiorul limbii ca sistem, fiecare categorie gramaticală este o unitate dialectică între diferiți termeni cantitativi care reprezintă variante interpretative ale lumii dintr-o anumită perspectivă. Orice categorie gramaticală presupune existența a cel puțin doi termeni corelativi. Prin unul din acești termeni, categoria gramaticală se actualizează în planul sintagmatic al limbii în interiorul raportului general - particular pe baza opoziției pe care categoria o conține. Categoria gramaticală a numărului, de exemplu, se actualizează, în limba română fie prin termenul *singular*, fie prin corelativul său *plural*: *Copilul* a plecat / *Copiii* au plecat.

Conținutul categoriilor gramaticale își are originea în interpretarea lingvistică a unor categorii logice în afara procesului de comunicare (*numărul, genul*, la substantive și pronume, *comparația*, la adjectiv și adverb), în funcție de desfășurarea procesului de comunicare (*timpul*, la verb, *persoana* la pronume și verb), în interiorul relațiilor sintactice care asigură unitate și coerență textului, condiție fundamentală a comunicării (*cazul*) sau prin intersectarea diferitelor raporturi (conținutul *diatezei* își are originea concomitent în relațiile sintactice din interiorul enunțului și în raportul dintre enunț și protagoniștii actului lingvistic).

Diferitele trepte de interpretare a planului ontologic sînt aceleași pentru toate limbile, dar raporturile dintre ele diferă de la o limbă la alta. În consecință, universalitatea gîndirii umane implică universalitatea unor categorii dar modalitățile de realizare a lor, în interiorul raportului lexical - gramatical, prezintă diferite grade de specificitate în fiecare limbă.

Organizarea însăși a unor categorii gramaticale diferă de la o limbă la alta în funcție și de viziunea asupra lumii dar și de specificul organizării ca sistem a fiecărei limbi. *Aspectul verbal*, de exemplu, prezintă, în limba rusă o sistematică organizare a opoziției *perfectiv - imperfectiv*, atât în plan semantic, cât și în planul expresiei, prin morfeme specifice.

Organizarea categoriei gramaticale a *timpului*, în schimb, categorie cu care aspectul intră în raporturi de interdependență, este limitată la cele trei timpuri fundamentale: *trecut – prezent - viitor*.

În limba română, ca și în toate celelalte limbi romanice, *aspectul verbal* nu are o organizare specifică; asemeni numărului care coexistă cu categoria gramaticală a persoanei la verb, aspectul se realizează solidar cu opoziția specifică categoriei gramaticale a *timpului*, cu o organizare foarte bogată: *imperfectul*, termenul aspectual ‘imperfectiv’ în opoziție cu *perfectul compus*, *perfectul simplu* și *mai mult ca perfect*, termeni aspectual ‘perfectivi’.

Sub aspectul semnificativului, morfemele sînt *libere și conjuncte*.

Dintre morfemele conjuncte, *sufixe*, urmînd imediat rădăcinii sau temei (lexicale, constituită din rădăcină și unul sau mai mulți modificatori lexicali, sau gramaticale, constituită din rădăcină (temă) lexicală și unul sau mai multe morfeme gramaticale), exprimă categorii verbale dinamice, specifice flexiunii verbului: *modul: ven-ind, timpul: cant-av-o, aspectul* (opoziția perfectiv - imperfectiv, de exemplu, în limba rusă): *krik-nu-t’ / krič-a-t’*, diateza (în limba rusă): *vstrečat’ / vstrečat’-sja*. În flexiunea nominală, sufixul exprimă în italiană comparația: *bello - bell-issim-o*.

Desinența, morfem final pe axa sintagmatică a unităților lingvistice de la nivel superior – cuvintele –, exprimă categorii statice, din flexiunea nominală (și pronominală): *gen: bell-o; număr: codr-u, codr-i; caz: (o) cas-ă, (unei) cas-e; băiet-e* (vocativ), sau din flexiunea verbului: *număr și persoană: mergea-i - mergea-ți; gen și număr: sono andat-a, siamo andat-i*.

Mai puțin frecvente, *prefixele* gramaticale exprimă comparația: *vechi - străvechi* și *aspectul verbal: pisat’ - napisat’, kričat’ - zakričati, pet’ - spet’, govorit’ - pogovorit’*.

Morfemele *libere* sînt: *articolul* (care în limba română apare și ca morfem legat), pentru exprimarea determinării: *il pane, le chien, un cîine, lui Mihai, conjuncții: să cînt, prepoziții: de Michel, a tutti*, (îl văd) *pe Mihai, a cînta, verbe auxiliare: am fost, budu kričat', je suis allé, pronume: je chante, se îmbracă, adverbe: očen' horoso, mai repede.*

Distincția dintre morfemele lexicale și cele gramaticale nu se limitează la natura diferită a sensurilor conținute, ci trece și în modul de manifestare a acestor sensuri în desfășurarea mecanismului interior al limbii, în plan paradigmatic și în plan sintagmatic.

Morfemele lexicale sunt univoce sub aspect semantic. Ele sînt polisemantice în manieră *alternativă*, în plan paradigmatic. Rămîn ambigui în plan sintagmatic pînă cînd o suficientă dezvoltare a relațiilor sintagmatice le reduce sfera semantică la un singur sens (sau fascicul unitar de trăsături semantice): *a încremenit* → *a încremenit* de uimire, *a ascultat* → *a ascultat* toată melodia, *l-a ascultat la algebră*. Morfemele gramaticale sînt polisemantice (și rămîn sau devin polisemantice (sau numai bisemantice) în simultaneitate, în plan paradigmatic și rămîn sau devin polisemantice în plan sintagmatic. A. Martinet vorbește de morfeme *amalgamate* (sau numai de semnificanți amalgamați). Este vorba de o coexistență a două sau mai multe sensuri gramaticale în planul semantic al unui morfem complex rezultînd din amalgamarea, prin relații sintagmatice, a doi semnificanți, dar și de o coexistență implicită în structura primară a morfemelor. În flexiunea nominală franceză „se amalgamează” prepoziția de caz și articolul hotărît al substantivului masculin: *le livre de le garçon* → *le livre du garçon, les livres de les élèves* → *les livres des élèves, á le livre* → *au livre, á les livres* → *aux livres*.

Fenomenul caracterizează și limba italiană, doar că aici morfemul complex se constituie din solidarizarea nu din suprapunerea celor două morfeme origine: *de + la* → *della: della casa, de + gli* → *degli: degli sposi, a + lo* → *allo: allo studente*; pot interveni doar modificări condiționate fonetic: *a + il* → *al: al profesore, de + il* → *del: del professore*. În limba română, articolul, de fapt, înlocuiește desinența unor

substantive feminine, adăugînd sensului său gramatical toate sensurile specifice desinenței: *casă + a → casa*, *poezie + a → poezia*.

Coexistența mai multor sensuri gramaticale în planul semantic al aceluiași morfem chiar pe axa paradigmatică rezultă dintr-o permanentă interferență a categoriilor gramaticale, consecință a unității de existență și manifestare a lumii obiective în reflectarea ei în planul conștiinței. Persoana la verb nu există în afara numărului: *cînt-i – cînta-ți*, ceea ce duce la diferențierea desinenței de persoană în funcție de număr: *-i*, pentru singular persoana a II-a (*cant-i*, *cantav-i*), *-te*, pentru plural (*canta-te*, *cantava-te*). În flexiunea nominală, cazul coexistă cu numărul: *-ă* este morfem de singular și nominativ (acuzativ): *casă*, sau și cu genul: *frumoas-ă*.

În sîrșit, dacă morfemul lexical are în permanență un semnificat realizat pozitiv, morfemele gramaticale pot prezenta și realizări \emptyset , cînd funcționează numai prin planul semantic, înscris într-o relație sintagmatică și în baza relației de opoziție în care intră în plan paradigmatic: *elev- \emptyset – elev-i*. Structura morfematică a cuvîntului, sub aspectul flexiunii lor (deci, al formelor numai) sau și sub aspectul sensurilor categoriale este obiectul de studiu al *morfologiei*. Morfologia, de obicei, parte componentă, alături de *sintaxă*, a *gramaticii*, realizează descrierea limbii din perspectiva claselor lexico-gramaticale ale vocabularului și a flexiunii lor în interiorul funcționării unor categorii gramaticale specifice, considerate deopotrivă în planul expresiei și în plan semantic.

Nivelul lexical

Este nivelul semnelor lingvistice complexe, finite, rezultînd din intrarea în relații sintagmatice încheiate (închise) a morfemelor lexicale și gramaticale. Se înscrie în amîndouă planurile limbii, pe de o parte, atenuînd asimetria dintre ele, pe de alta, accentuînd o serie de contradicții. Reprezintă cel de al doilea grad de organizare a planului expresiei (prin structurare morfologică, o dată cu intrarea în relații sintagmatice a

morfemelor lexicale și a celor gramaticale) și primul grad de organizare a planului semantic, în procesul de constituire a semnificației, nu totdeauna univocă, dar totdeauna reală; ambiguitatea semantică se va rezolva la nivelul sintactic superior, prin intermediul *propoziției și frazei*.

În planul expresiei, semnificantul fonetic se subordonează celui morfologic, concomitent cu manifestări ale unui semnificant prozodic²⁸, cu rol activ uneori în desfășurarea funcției semnificative a unităților incluse de la nivelul inferior – morfemele, ca și în autonomizarea unităților de la acest nivel din perspectiva nivelului superior. Prin nivelele inferioare – fonematic și morfematic – pe care le include, și prin cel superior – sintactic – pe care îl întemeiază, planul expresiei organizează planul semantic, convertind în semnificații complexe reale și unitare variate sensuri virtuale: *lexicale, gramaticale* (categoriale: număr, caz, persoană etc.), *relaționale* (categoriale: determinarea, sau sintactice), *afective*.

Unitatea minimală de la acest nivel este *cuvântul*, alcătuit din două sau mai multe morfeme, dintre care prezență absolută și decisivă are morfemul lexical de bază, rădăcina, care le polarizează în jurul său pe celelalte; acestea intră cu rădăcina și, între ele în relații sintagmatice pe baza poziției lor în plan sintagmatic și a funcției lor semnificative, dezvoltând în solidaritate reciprocă o funcție *denominativă*. Cuvântul este cea mai mică unitate prin care limba *semnifică și denumește* totodată. Prin convertirea în sensuri a unor noțiuni, cuvântul se relevă ca cea mai mică unitate prin care se reflectă, organizează și exprimă lingvistic, în relativă autonomie, o realitate extralingvistică; prin dezvoltarea sensurilor gramaticale, se constituie într-o componentă esențială a procesului de interpretare lingvistică a acestei realități prin unități lingvistice superioare: *propoziția, fraza*.

²⁸ Pe pozițiile unei atitudini extrem de critice, exagerat și neîntemeiat de dură, la adresa concepției lui Saussure, D. Alonso atrage, în *Poezie spaniolă* (versiune românească), București, 1977, atenția asupra prezenței unei componente prozodice în structura complexă a semnificantului; cf. p. 13 ș.u.; B. Pottier vorbește, în același sens, chiar dacă cu diferențe de nuanță, de *prozodeme*; vezi Pottier, 1974: 32, 302.

Identitatea de unitate lingvistică minimală a cuvîntului, din perspectiva *limbii*, frecvent contestată, mai puțin relevantă și mai greu definibilă datorită complexității raporturilor în multe privințe divergente, dintre planul expresiei și planul semantic, și identitatea cu sine însuși a cuvîntului, din perspectiva *vorbirii*, implică:

1. Natură biplană

Cuvîntul asociază într-un raport dialectic un semnificant (cu o stratificare complexă) și un semnificat (fascicul complex de sensuri, lexicale și gramaticale). Dacă în interiorul relației dintre structura fonematică a semnificantului și semnificat vorbitorul nu află corespondențe directe și simetrice, în privința structurii morfologice a semnului, el are conștiința asocierii neîmplătoare a celor două planuri, al expresiei și semantic, atât în procesul de întrebuițare a morfemelor în construirea sau reconstruirea (la emitere) de cuvinte, cît și în cel de interpretare, prin analiză, a cuvintelor (la receptare); el codifică și decodifică semne precum *des-făc-u-se-m* sau *căsuț-e-lor* prin stabilirea (sau identificarea) unor relații de motivare reciprocă între semnificantul lor morfologic și semnificat.

2. Structură binară

Relația sintagmatică din interiorul cuvîntului considerat din perspectiva structurii sale morfologice, adică a nivelului imediat inferior, se desfășoară între un pol lexical și unul gramatical: *cînt-am*, *cînt-ase-m*, *cas-ă*, *căsuț-elor*, ceea ce a determinat pe unii lingviști să dea cuvintelor flexibile o analiză binară, în *radical* și *flectiv*²⁹, cînd se situează în perspectiva planului expresiei, în *sememe* și *grameme*³⁰, cînd se descrie planul semantic. În esența lor specifică, cuvintele sînt unități lexico-gramaticale, datorîndu-și autonomia tocmai asocierii în limitele aceluiași semnificant a unui semnificat complex solidarizînd sensuri lexicale și sensuri gramaticale. Rămîn în afara acestei organizări explicit binare:

²⁹ Cf. Valeria Guțu-Romalo, 1968: 46 ș.u.

³⁰ *Lexemele* și *gramemele* sînt, în interpretarea lui B. Pottier, cele două clase de *catégorie* (clase formale de *morfème*); cf. Pottier, 1974: 31, 272 ș.u.

- a) cuvinte neflexibile constituite dintr-un singur morfem care s-au înălțat direct din plan morfologic în plan lexical, fără a mai intra în relații sintagmatice cu alte morfeme datorită autonomiei lor derivând din concentrarea în plan semantic atât a componentei lexicale rezultând din reflectarea descriptivă – prin raportul limbă-gîndire – a realității, cît și componenta gramaticală, rezultând din perspectiva din care se realizează reflectarea lingvistică; se înscriu aici adverbele: *deasupra, jos, sus, hier, sotto, zavtra*.
- b) cuvinte neflexibile care concentrează într-un singur morfem sensuri relaționale (sintactic); sînt morfeme care își depășesc nivelul propriu, descris de structura semnificantului, aflat la un prim grad de organizare, cel morfologic, și-și desfășoară identitatea funcțională la nivelul superior cuvîntului, nivelul sintactic; sînt morfemele *funcționale* (moneme *funcționale*, la A. Martinet): *prepozițiile și conjuncțiile*.
- c) cuvinte care descriu direct și limitat, fără să interpreteze „obiecte” din realitate; sînt cuvintele care exprimă direct, prin semnificantul fonetic (nu cunosc al doilea grad de organizare a planului expresiei) stări afective și de voință, sau care reflectă lingvistic, printr-un semnificant fonetic imitativ, sunete emise de natura exterioară omului: *interjecțiile și onomatopeile: vai, of, cucuricu, vîjjj!*
- d) cuvinte cu flexiune neregulată, cu forme supletive, care concentrează, în permanență sau numai la un moment dat, în semnificația lor, atât sensul gramatical, cît și pe cel lexical într-un singur morfem, morfemul-rădăcină, tocmai datorită variabilității sale condiționată morfologic: pronumele personale: *mă, te, îl, eu, noi, o* etc., unele forme ale verbului *a fi*, e sau *i*: Unde *e* Mircea ?, *è*: „Non c’è nessuno”, *suis*: „Je suis” etc.

3. *Univocitate, stabilitate și autonomie lexicală*

Ceea ce face ca un cuvînt să rămînă identic cu sine însuși, oricît de variate i-ar fi formele de manifestare, este univocitatea și stabilitatea morfemului lexical de bază – *rădăcina*, indiferentă la variațiile alomorfe din planul expresiei și la extinderea relațiilor sintagmatice cu morfeme morfologice. Prin relațiile dintre morfemul lexical de bază și

alte morfeme (lexicale sau gramaticale), cuvântul își construiește și câștigă o autonomie semnificativă superioară unităților de la nivel inferior. Prin conservarea sensului (sau fasciculului de sensuri) original al morfemului-rădăcină, cuvântul își construiește și relevă o identitate proprie care-l diferențiază de celelalte cuvinte. Dacă numărul și identitatea morfemelor gramaticale pot varia oricât în dezvoltarea cuvântului, fără a-i anula identitatea nici de unitate minimală, nici cu sine însuși, orice nou morfem lexical determină pierderea acestei din urmă identități. Variațiile morfologice constituie paradigma cuvântului : *cînt-am, cînt-înd, cînt-aserăm* etc. Si împreună cu variațiile fonetice, rezultînd din suspendarea funcției distinctive a fonemelor : *cînt-, cînți-i*, reprezintă altelexemele cuvântului. Variațiile polului lexical al cuvântului, prin intrarea rădăcinii originare în relații sintagmatice cu morfeme lexicale (sufixe, prefixe, alte rădăcini), provoacă dezvoltarea de noi cuvinte, cu o identitate proprie: *cînt-ec, cînta-se, cînt-ăreț, des-cînta, în-cînta, giradischi, untdelemn, Edelweiss* etc. În semnalarea identității cuvântului poate avea un rol activ accentul fie prin poziția sa fixă, fie prin unicitatea prezenței sale în dezvoltarea unui cuvînt; în franceză, indică sfîrșitul lui, în maghiară începutul. Accentul poate anula identitatea de la nivelul semnificativului fonematic: *àncora* (ancoră) / *ancòra* (din nou), *còpii* / *copii* etc. Cuvintele construite în baza aceleiași rădăcini formează familia lui lexicală: *a citi, reciti, cititor; a vedea, prevedea, întrevede, vazător, nevazător* etc.

4. Funcție semnificativă și denominativă

Prin relații sintagmatice interne, cuvântul își derivă funcția semnificativă din sinteza funcțiilor semnificative ale componentelor morfologice, lexicale și gramaticale. Prin situarea acestor relații (de fapt, împletire de relații sintagmatice și paradigmatică) în rețeaua generală de relații dintre planul expresiei și planul semantic, cuvântul este pus de subiectul vorbitor, în procesul de reflectare lingvistică a realității extralingvistice, în legătură cu un obiect (concret sau abstract); pentru conștiința vorbitorului-lingvist cuvântul intră în relații cu planul referențial prin intermediul gândirii. Fenomenul rămîne în orice caz același, de vreme ce atît planul semantic, cît și planul expresiei cuvântului se

constituie în cadrul raportului complex limbă-gîndire – realitate ontologică. Un cuvînt rămîne identic cu sine însuși atîta vreme cît păstrează legătura – convertită lingvistic în trecerea reversibilă de la reprezentare la concept – cu un același obiect; formele *pădure*, *pădurii*, *pădurea*, *pădurilor* nu modifică nici reprezentarea, nici conceptul prin care este reflectat lingvistic „obiectul” /pădure/ din realitatea ontologică; sînt în consecință, toate alolexemele aceluiași cuvînt. Provoacă în schimb, o altă reprezentare și, în consecință, un alt concept, chiar dacă mult înrudite, *pădurice*, care este de acum un alt cuvînt. Cuvîntul primește o altă identitate, devine un altul, și cînd, prin modificarea doar a perspectivei din care este reflectată realitatea, raportul *realitate - gîndire - limbă* provoacă mutații în desfășurarea relațiilor dintre reprezentare și concept și, în consecință, dintre semnul lingvistic și realitatea desemnată; *student* și *studentime* sînt două cuvinte distincte; tot așa *bun* și *bunătate*, *pădure* și *păduros*.

Ca și funcția semnificativă în cazul stabilirii identității morfemelor, funcția denominativă, corelată cu cea de semnificare, stabilește identitatea cuvintelor, peste asimetria dintre planul expresiei și planul lor semantic și peste marea varietate a aloxemelor. Funcția denominativă impune identitatea lexicală a cuvintelor cu ele înseși peste frecvența lor nonidentitate fonetică.

„Cuvîntul” fonetic este o unitate nefuncțională sub aspect lexical fie pentru că nu denumește sau nici măcar nu semnifică în mod autonom, fie pentru că, prin intermediul funcției de denumire, relația reprezentare - concept din interiorul semnului lingvistic intră în raport cu două sau mai multe componente obiective ale realității. În secvența românească *am să merg*, cele trei „cuvinte” fonetice „denumesc” împreună o singură acțiune în timp ce în secvența *vedendolo*, vorbitorul de limbă italiană sesizează dezvoltarea unor relații cu două componente din planul de referință: *vedendo* (acțiunea de ‘a vedea’) și *lo* (obiectul intrat sub incidența acțiunii). Numai cuvîntul fonetic se poate defini prin spațiile albe, de care e limitat în scris, sau prin pauzele din comunicarea orală. Cuvîntul *lexical* își definește propria identitate prin caracterul lexical univoc rezultînd din univocitatea *denumirii*, a relației referențiale.

Această univocitate în desfășurarea funcției de denumire îi acordă cuvântului stabilitate (prin intermediul rădăcinii) și autonomie lexicală, întărită prin funcția semnificativă a morfemelor componente. Morfemele gramaticale acordă cuvântului autonomie globală, care îi asigură poziție bine precizată în sistemul și structura limbii pe care și-o relevă și consolidează la nivel superior, sintactic.

Lipsite de autonomie lexicală, dar caracterizate prin autonomie gramaticală, rezultând din funcția lor semnificativă, o serie de instrumente gramaticale se înscriu în sistemul vocabularului limbii ca niște cuvinte fonetice, de fapt, ca morfeme libere și variabile. Variabilitatea lor, determinată de funcția semnificativă complexă, în strânsă legătură cu relațiile sintagmatice discontinue în care intră, le transformă în alomorfe ale unor arhimorfeme indescriptibile în mod concret. Identitatea cu ele înseși le-o asigură în mod esențial funcția semnificativă, căreia i se adaugă, însă, și stabilitatea unui același „radical” – bază comună tuturor alomorfelor (și aloxeme totodată); comună doar sub aspectul „semnificantului” însă, nu și al „semnificatului” secvența *un* este comună tuturor formelor de singular ale articolului nehotărît singular: *uno, una; un, unui*. Secvența *l* este comună formelor articolului hotărît: *–(u)l, lui, lor; le, la, les; il, lo, le, gli* ș.a.m.d. Punându-se *de acord* (cf. A. Martinet) cu cuvântul lexical autonom din structura sintagmatică a căruia, de fapt, face parte, articolul are o parte mobilă, care se modifică într-o concordanță de multe ori perfectă cu sensurile gramaticale pe care le exprimă „în plus”, în afara sensului specific propriului plan semantic: *a, al, ai, ale; cel, cea, cei, cele*.

Neintrând în relații sintagmatice de ordin morfologic, *prepozițiile* și *conjunțiile*, deși fără autonomie lexicală, nu sunt simple *cuvinte fonetice*, componente ale unor *cuvinte lexicale*, ca *articolul*, de exemplu, decât când sunt veritabile morfeme; *prepozițiile*, în flexiunea nominală din limbile romanice occidentale și mai rar în română, *conjunțiile*, în flexiunea verbului (*să mergem*). În afara acestor cazuri, mai degrabă de excepție, *prepozițiile* și *conjunțiile* ocupă în sistemul vocabularului poziții specifice ca *morfeme-cuvinte*; morfeme, întrucât se caracterizează prin relații sintagmatice interne între unități de nivel fonematic; cuvinte,

întrucât intră în relații sintagmatice cu alte cuvinte la nivel sintactic. Își definesc individualitatea, în planul expresiei prin caracterul invariabil al semnificantului, iar în plan semantic, prin caracterul specific al sensurilor relaționale determinate de orientarea funcțională a componentelor sintactice, ca structurare lingvistică a interpretării, prin intermediul raportului limbă-gîndire, a conexiunilor dintre obiectele și fenomenele realității.

Modalitățile particulare de constituire a identității cuvintelor, structura planului lor semantic și a planului expresiei, modul particular de dezvoltare a raportului dintre cele două planuri, condiționat de relațiile sintagmatice interne, precum și disponibilitățile specifice de a se înscrie în relații sintagmatice la nivelul superior al limbii aproprie discret cuvintele unele de altele, sau le îndepărtează, grupîndu-le în mod obiectiv; se conturează astfel clasele generale de cuvinte, lexico-gramaticale, numite încă din Antichitate *părți de vorbire* și identificate mai degrabă aproximativ în funcție de criterii mai mult sau mai puțin aproximative. În aceste clase generale lexico-gramaticale se intersectează identitatea de unitate minimală a cuvîntului cu identitatea cu sine însuși, printr-o intersectare a nivelului lexical – nivel central – cu nivelul morfologic și cu nivelul sintactic.

Mai ales, prin nivelul *lexical*, limba își dezvoltă și relevă caracterul de sistem deschis. Cel mai sensibil la structura și dinamica vieții sociale (materială și spirituală), vocabularul unei limbi se dezvoltă și se reorganizează în permanență. În funcție de dinamica lui internă, vocabularul prezintă un *nucleu constant și activ*, definitoriu pentru specialitatea unei limbi (ca origine și sub aspectul viziunii asupra lumii) și diferite straturi variabile în timp și în funcție de categorii socio-profesionale. Aceste straturi constituie vocabularul mobil al limbii.

În *nucleul lexical constant* se cuprind cuvinte care denumesc noțiuni fundamentale, de maximă generalitate în întrebuintărea dinamică și sincronică a limbii. În vocabularul *mobil* se cuprind termeni tehnico-științifici, întrebuintați în domenii restrînse ale cunoașterii și comunicării umane sau cuvinte care ies din circulație activă din diferite motive.

Semn lingvistic complex, aparținând concomitent, în actul lingvistic concret, sistemului lexical al limbii și structurii ei gramaticale, cuvântul se caracterizează printr-un plan semantic deosebit de complex. Nucleul său semantic, asigurat, la nivelul rădăcinii sau temei lexicale, de sensul lexical, intră în relații de complementaritate cu sensuri lexico-gramaticale constante ('substantiv' sau 'verb'; *căldură* poartă sensul 'substantiv', *a (se) încălzi*, sensul 'verb'; 'masculin sau 'feminin'; substantivul *pâr* (arbore) poartă sensul 'masculin', substantivul *pară*, sensul 'feminin'; 'subiectiv' sau 'obiectiv'; verbul *a construi* are sensul de 'obiectivitate', *a se astîmpăra*, sensul 'subiectivitate'), sensuri gramaticale variabile ('imperfect' – *cîntam*, 'mai mult ca perfect' – *cîntasem*, 'singular' – *student*, 'plural' – *studenți*), 'sensuri' afective: 'compasiune' – sărăcuțul.

Însuși nucleul semantic central se caracterizează, în general, prin complexitate. Doar termenii tehnico-științifici, întrebuințați în texte științifice prezintă un singur sens, *denotativ* (*planetă, metaforă, neutron* etc.). În afara acestora, în nucleul semantic al cuvântului coexistă un sens fundamental cu mai multe sensuri derivate și sensuri figurate. Verbul *a se stinge* are sensul fundamental 'a înceta să mai ardă' (lumînarea, focul) și sensul figurat 'a muri'.

Considerat în general, nivelul *lexical* al limbii se constituie în obiectul de studiu al *lexicologiei*. În funcție de specializarea și de finalitatea cercetării, însă, *lexicul* este cercetat de *etimologie, semantică și lexicografie*. *Etimologia* cercetează originea cuvintelor și evoluția lor, sub aspectul expresiei și sub aspect semantic.

Semantica studiază organizarea vocabularului unei limbi pe cîmpuri semantice, mecanismul de constituire a sensului lexical, raporturile semantice de constituire a sensului lexical, raporturile semantice dintre cuvinte. În cercetările mai noi, *semantica* se orientează și spre cercetarea altor categorii de sensuri din limbă, sensurile gramaticale, categoriale și sintactice.

Domeniu de cercetare interdisciplinară (interesează deopotrivă filosofia, psihologia, sociologia, lingvistica), *semantica* este considerată,

de lingviști care exclud sensul din structura semnului lingvistic exterioră obiectului propriu de cercetare al lingvisticii.

Lexicografia studiază dintr-o multitudine de perspective vocabularul unei limbi, realizând descrierea acestuia prin intermediul diferitelor tipuri de *dicționare*.

Nivelul sintactic

Este nivelul înscrierii semnelor lingvistice complexe, autonome (cuvintele) – prin relații sintagmatice externe (relații *heterosintagmatice*, în termenii lui Hjelmslev, în opoziție cu realitățile *homosintagmatice*, desfășurate de morfeme în interiorul unei aceleiași sintagme unitare) – în enunțuri de diferite dezvoltări, care realizează în interpretarea lingvistică a realității semnificații încheiate, univoce și lipsite de ambiguitatea componentelor considerate izolat.

Se situează în amândouă planurile limbii, reprezentând un al treilea grad de organizare a planului expresiei și un al doilea grad de organizare a planului semantic.

În planul expresiei, semnificantul sintactic, în împletire cu cel prozodic, modelează organizarea fonetică și mai ales morfologică a unităților de la nivelul inferior – cuvintele –, desfășurând o structură în mai relevantă corelație cu structura planului semantic. Iar această mai strânsă coeziune o realizează în primul rând *morfemele-cuvinte*, prin însăși natura lor specifică de semne lingvistice al căror plan semantic derivă din planul expresiei sau invers. Sensul relațional al *prepozițiilor* și *conjunțiilor* le situează în planul semnificantului sintactic. Pe acesta îl organizează din perspectiva sensului lor relațional organizând totodată și planul semantic al enunțului la un nivel ierarhic superior semnificațiilor individuale ale cuvintelor componente de care este în parte condiționat, dar și de care poate rămâne relativ indiferent. În interiorul planului semantic al enunțului sintactic, semnificația globală rezultă dintr-o reorganizare a sensurilor lexicale, gramaticale, relaționale, afective din perspectiva reflectării în conștiință a raporturilor dintre componentele

planului ontologic, concomitent cu reflectarea raporturilor în care intră cu ele subiectul vorbitor. Factorul decisiv al acestei reorganizări îl reprezintă *funcția sintactică*, care își subordonează desfășurării ei și manifestării în planul expresiei *morfeme-cuvinte* (prepoziția și conjuncția), *morfeme gramaticale* (articolul, prepoziția-morfem), *cuvinte autonome instrumentalizate* (pronume și adverbe relative sau interogative), *componente ale semnificativului prozodic* (pauză, intonație, topică etc.).

Unitatea minimală de la acest nivel este *propoziția*, semn lingvistic superior constituit din două sau mai multe cuvinte intrate între ele în raporturi sintactice. Prin convertirea funcțiilor semnificativă și denominativă, specifice componentelor sale, la nivel inferior, în funcții sintactice, propoziția dezvoltă funcția complexă de comunicare și cunoaștere. *Propoziția* este cea mai mică unitate lingvistică prin care se organizează, exprimă și comunică o activitate spirituală de investigare și interpretare – în cadrul raportului limbă-gîndire dar și în afara lui – a realității considerată în dinamica ei.

Dacă unitățile de la nivelul inferior, cuvintele, păstrau conștiința subiectului vorbitor într-o stare de echilibru între memorie și creație (sau recreație), unitățile sintactice ies ca atare din sfera memoriei subiectului vorbitor, datorită caracterului nu în mod absolut relevant al funcției denominative a elementelor alcătuitoare. Componenta funcțională, derivînd din desfășurarea funcțiilor sintactice, își subordonează componenta lexicală; sensurile cuvintelor pot condiționa și condiționează funcțiile lor în interiorul enunțului, dar rămîn într-un strat secund al planului semantic de la nivel sintactic. În consecință, dacă numărul cuvintelor unei limbi este, teoretic, nedeterminat, niciodată închis la nivelul limbii, dar limitat la nivelul de cunoaștere al unui subiect vorbitor, la nivelul competenței sale, numărul propozițiilor unei limbi este și teoretic, și practic infinit, cum infinit este și numărul enunțurilor, ceea ce și determină marea lor varietate. Pentru subiectul vorbitor nu se mai pune problema cunoașterii (sau recunoașterii) unui număr de propoziții, ci a performanței sale, a posibilităților lui de a construi propoziții, în baza unui număr, pentru el finit, de cuvinte autonome lexical și de cuvinte-instrumente.

La nivel lexical, identitatea de unitate lingvistică minimală a cuvântului se îmbină – prin identitatea de clasă lexico-gramaticală – cu identitatea cu sine însuși a unui cuvânt concret, într-un proces de confundare a *limbii* și *vorbirii* în actul lingvistic. La nivel sintactic marea varietate a enunțurilor, ieșite de sub incidența memoriei, în strânsă legătură cu caracterul mereu inedit al raporturilor în care se află de fiecare dată subiectul vorbitor cu realitatea, anulează identitatea cu sine însăși a propoziției, în planul *vorbirii*, impunând atenției identitatea ei de unitate minimală în planul *limbii*. Intersectarea celor două tipuri de identitate se realizează în dezvoltarea unei *identități funcționale*, prin care propoziția, fără a fi identică cu sine însăși prin stratul lexical al planului semantic, este identică cu sine însăși prin stratul sintactic. Această identitate funcțională se verifică în interiorul unor unități sintactice superioare: *fraza*.

Păstrarea și relevarea identității minimale, de esență abstractă, și a celei funcționale, între abstract și concret, implică o modelare specifică a condiționărilor de celelalte nivele semnificative (morfologic și lexical) și, mai ales, dezvoltarea unor condiționări specifice:

a. *Natură biplană*

Derivă din înscrierea nivelului sintactic în amândouă planurile limbii. Reprezintă dezvoltarea în condiții specifice a caracterului bilateral al semnelor lingvistice din care se constituie propoziția, prin situarea morfemelor în relații homosintagmatice, a cuvintelor în relații heterosintagmatice și prin convertirea acestor relații în raporturi sintactice. Ca nivel ultim în stratificarea ierarhică a limbii, nivelul sintactic este și cel mai complex, incluzându-le pe toate celelalte și dizolvând granițele dintre ele; orice comunicare lingvistică se realizează sintactic. În interpretarea comunicării sintactice, însă, la emitere și la receptare deopotrivă, dar mai mult și mai conștient la receptare (și mai ales în comunicarea într-o altă limbă decât cea maternă), rămân revelatorii pentru dezvoltarea semnificațiilor unui mesaj unitățile lingvistice. Iar acestea, pe măsura ridicării pe scara ierarhiei nivelelor limbii pe care le concentrează în structura lor specifică, se motivează reciproc într-o tot mai mare măsură. Prin structura sistemului limbii, unitățile semnificative se

definesc și se motivează unele pe altele. Prin trecerea de la un nivel la altul, consecință a intrării în relații sintagmatice condiționate paradigmatic la propriul nivel, unitățile lingvistice cîștigă în autonomie pentru nivelul superior, concomitent cu un proces de tot mai accentuată solidarizare a celor două planuri ale limbii.

Întemeindu-se pe autonomia relativă a cuvintelor componente, rezultînd din constituirea semnificației lor globale prin realizarea unității sintagmatice dintre morfeme lexicale și morfeme gramaticale, cu intervenția frecventă a unor semnificanți prozodici, subiectul vorbitor comunică cu conștiința că-și construiește planul semantic al propoziției prin planul expresiei sau că planul semantic impune planului expresiei o anumită organizare, în funcție de conținutul pe care îl are de transmis și care nu rămîne indiferent la factori extralingvistici, logici sau psihologici. În construirea propoziției sau în interpretarea ei, motivarea relației dintre cele două planuri, considerate în ansamblul structurării lor este ca și totală. Expresia motivării se concretizează în marea varietate a propozițiilor și în modalitățile particulare, de asemeni, foarte variate, de desfășurare a funcțiilor sintactice.

b. *Structură nucleară minimală*

Propoziția se întemeiază pe dezvoltarea unei relații sintagmatice specifice, care se constituie într-un *nucleu*³¹, cu forță polarizatoare. Nucleul are o structură *bimembră*: o sintagmă verbală își asociază, într-o relație de interdependență, numită frecvent *raport de inerență*, o sintagmă nominală. Prin această relație, sintagma verbală devine *predicatul* iar cea nominală *subiectul* său. Nucleul astfel organizat se constituie în centru al tuturor relațiilor din propoziție, cu expansiune chiar în exteriorul ei. Identitatea de unitate minimală a propoziției este dată de *existența unui nucleu și numai a unuia*.

Spre deosebire de celelalte nivele ale limbii, la nivelul sintactic, datorită caracterului specific al planului semantic al enunțului, o serie de componente interne pot rămîne neexprimate în plan sintagmatic sau pot chiar lipsi. Organizarea *bimembră* a propoziției poate fi, în consecință,

³¹ *Nucléus*, în terminologia lui L. Tesnière, 1959: 45 ș.u.

explicită sau implicită, iar în condiții particulare de comunicare, îi poate lua locul o organizare *monomembră*. Frecvența maximă o au structurile bimembre explicite: „Răsare soarele”, „Mihai a plecat ieri la Vatra-Dornei”, „Nu e vinovat nici unul dintre noi”. Caracterul implicit este impus de natura semnificației sintagmei verbale, de organizarea ei internă. Sintagma verbală poate fi „bimembră” în ea însăși, într-un mod specific. „Subiectul” ei poate fi un morfem de persoană: „*Il pleut*”, „*Je viens*”, „*Plouă*”, sau poate fi un cuvânt care și-a pierdut, în contextul dat, autonomia lexicală fără a deveni, însă, morfem: „*Mi-e foame (frig, dor, teamă)*”, „*E nevoie*”. Sînt monomembre propozițiile în care *nucleul* este un verb sau o expresie verbală care concentrează în propria semnificație relația cu un subiect ce rămîne extralingvistic: „*Era într-o toamnă*”, „*Mi displace*”, „*Îmi pare rău*”.

Sînt numai aparent monomembre propozițiile cu structură nucleară complexă. Acestea își dezvoltă raportul de inerență printr-o expansiune a subiectului sau a predicatului (sau a amîndurora), care, cu structuri de propoziții, conțin în interiorul lor un alt nucleu bimembru: „*Ar fi bine să pleci*”, „*A ajuns ce-a vrut*”, „*Ceea ce faci tu pare să fie cu totul nou*”.

Rămîn în afara unor astfel de structuri nucleare *cuvintele-frază* (în terminologia lui Tesnière), care concentrează în semnificația lor globală nu numai relația nucleară subiect-predicat, dar și toate celelalte relații polarizate de nucleu: *da, oui, si, firește, adieu, au revoir, vai, of!*

c. *Funcție predicativă*

Predicația este un atribut esențial, indispensabil propoziției prin conținutul ei funcțional: restabilește relația dintre planul semantic al enunțului sintactic și realitatea ontologică, prin actualizarea funcției semnificative a morfemelor și a funcției denominative a cuvintelor, pe care le subordonează funcției de comunicare a limbii. „Funcția proprie propoziției, și numai ei, constă – spune J. Ries – în stabilirea unei relații între conținutul ei și existența reală, de fapt a lumii externe”³².

Predicația este funcția sintactică prin care operația de selectare a semnelor lingvistice din planul paradigmatic al limbii este verificată în

³² În *Was ist ein Satz ?*, Praga 1931, p. 74; apud S. Stati, 1967: 159.

combinarea lor în planul sintagmatic, împlinindu-se astfel procesul de comunicare lingvistică, o dată cu unirea morfemelor în cuvinte și a cuvintelor în propoziții, o dată cu trecerea sensurilor virtuale în sensuri reale și asocierea lor în dezvoltarea semnificațiilor globale. Predicația orientează, direct sau indirect, desfășurarea celorlalte funcții sintactice specifice componentelor secundare ale propoziției polarizate de nucleu.

Această funcție sintactică primordială o îndeplinește cu precădere verbul, datorită caracterului său dinamic, concretizat în constituirea planului semantic propriu din sensuri gramaticale fundamentale actualizării: *timpul și modul*, în primul rând, apoi *diateza și persoana*. Singur verbul prezintă în structura sa morfologică morfeme specializate în dezvoltarea sensurilor de *timp, mod și diateză*.

În caz de neexprimare a verbului-predicat, funcția predicației o poate îndeplini semnificantul prozodic, *intonația*, în primul rând: „Ajutoooooor!” „Jos!”, care primește atunci numele de *intonație predicativă*³³. Prin îndeplinirea acestei funcții, intonația predicativă acordă identitate de propoziție enunțurilor lipsite de structură nucleară, de tipul: „Afară!”, „Liniște!”, „Nici un pas!”.

Sintagma bimembră a nucleului nu rămîne unica sintagmă din interiorul propoziției; atît numele (pronumele), cît și, mai ales, verbul polarizează în jurul lor o serie nedeterminată de alți termeni cu care se constituie în alte sintagme. Fiecare din aceste sintagme sintactice reprezintă cadrul dezvoltării unui raport de la regent la subordonat, prin care se desfășoară o funcție sintactică specifică. În felul acesta sintagma nucleară devine un centru de expansiune sintagmatică: cînd această expansiune dezvoltă alte sintagme nucleare, enunțul devine *frază*. Iar în spațiul *frazei*, unitate sintactică superioară, funcțiile sintactice se desfășoară la alte dimensiuni, prin intrarea propozițiilor în raporturi de la regent la subordonat. În desfășurarea acestor funcții, propozițiile își conturează identitatea lor funcțională, în corespondența aproape perfectă

³³ S. Stati, 1967: 157 ș.u. Vezi S. I. Karcevski, *Sur la phonologie de la phrase*, TCLP, IV, 1931.

dintre planul lor semantic și planul expresiei, considerat între altele, prin elemente relaționale. Identitatea funcțională a propozițiilor permite o reducere a numărului infinit de variante la un număr finit de invariante, situate la nivelul limbii și al vorbirii deopotrivă, prin natura lor oscilantă între abstract și concret; sînt acestea *tipurile de propoziții* (tipuri semantice și structurale), care au o identitate „schematică” la nivelul *limbii* și una reală, concretă, la cel al *vorbirii*.

În limbile flexionare și aglutinante nivelele morfematic și sintactic constituie, solidar, *structura lor gramaticală*, componentă, alături de nucleul lexical fundamental, stabil, în cel mai înalt grad definitorie pentru identitatea lor specifică.

Interdependența celor două nivele se reflectă în structura cuvîntului; morfemele gramaticale din alcătuirea lui își au, cele mai multe, originea în dezvoltarea relațiilor sintactice, sau în orice caz în realizarea enunțului sintactic, și fixează anumite sensuri categoriale, în strînsă legătură cu dezvoltarea anumitor funcții sintactice. În sintagma *autorul acestei creații*, morfemul *-i* din structura substantivului *creați-i* este desinență de genitiv și, ca atare, marcă a funcției sintactice de atribut, funcție în care își are originea cazul genitiv.

Prin poziția pe care o are ca spațiu de solidarizare a nivelelor morfematic și sintactic, cuvîntul se impune ca unitate lexicală și, concomitent, ca subunitate sau constituent sintactic. El aparține nivelului *lexical* numai în planul *langue*, în planul paradigmatic al limbii. În planul *parole*, cuvîntul aparține și nivelului sintactic. Fenomenul este reflectat și de complexitatea planului semantic al cuvîntului, în care se implică sensuri lexicale și sensuri gramaticale (morfologice-categoriale și sintactice).

Nivelul sintactic al limbii constituie obiectul de studiu al *sintaxei*, preocupată de descrierea unităților sintactice, a relațiilor și funcțiilor sintactice, a mijloacelor de exprimare. Este descris cel mai adesea, împreună cu nivelul morfologic, de *gramatică*.

*
* *

Prin dezvoltarea ierarhică a unităților lingvistice superioare din unități inferioare, prin condiționarea lor reciprocă sub aspectul structurii și sub aspect funcțional, se impune cu evidență existența unor raporturi strânse între nivelele limbii, de intercondiționare în interiorul sistemului, ansamblu unitar, organic de semne și de relații între semne, sistem al cărui echilibru, fie el cât de fragil, depinde tocmai de această solidaritate. Nivelul fonologic și cel sintactic sînt cele mai generale, în sensul că orice enunț real are o expresie fonematică și o structură sintactică, aceasta din urmă înscrisă în dimensiunile fonologice ale expresiei dar și depășindu-le, prin intervenția semnificanților prozodici: intonația, pauza etc.

Amîndouă aceste nivele sînt însă departe de a constitui doar niște cadre generice ale desfășurării semnificațiilor: cel sintactic, în strînsă legătură cu interacțiunea „obiectelor” realității extralingvistice, cel fonologic, prin sensibilizarea diferențierilor semantice.

Nivelul fonetic pare să rămîină la o funcție generică, distinctivă, oarecum dinspre exterior, doar în limbile *aglutinante*; aici o schimbare vocalică, de exemplu, în structura unui cuvînt este impusă de un principiu fonetic strict formal: sinarmonismul vocalic. Sufixul de plural, la nume, de exemplu, este *-ak* (de fapt *-k* precedat de o vocală de legătură) în *házak* (case) dar *ek*, în *emberek* (oameni). Și tot așa, sufixul de acuzativ *házakat - embereket*.

În limbile flexionare, însă, datorită puternicei influențe între sunetele vecine din structura semnificantului cuvintelor, variația fonematică a rădăcinii primește rol morfematic; nu mai distinge doar două morfeme între ele sub aspect fonetic (*ă* de *e*, de exemplu, în *cînt-ă / cînt-e*), ci distinge, direct, sensuri gramaticale devenind „morfem”. Lingvistica modernă vorbește atunci de *morfofoneme* sau *morfoneme* sau *flexiune internă*. Termenul este folosit la români mai ales de S. Pușcariu. În limba germană, flexiunea internă este în mod frecvent un *mijloc* indispensabil de exprimare a unor opoziții categoriale: pluralul de singular: *Mütter - Mutter* (mame - mamă), *Brüder - Bruder* (frați - frate) etc. În limba

română, fenomenul caracterizează mai ales graiul moldovenesc, unde desinența *-I* pentru plural este asimilată de consoana precedentă: *tot - toț*, *pas - paș* etc. iar *ă* și *e* final se pronunță uneori *â*: *masă - masâ* etc. În limba literară, însă, alternanțele fonetice însoțesc doar morfemele, care le-au și cauzat, de fapt, din motive fonetice: *merge / să meargă*; *cînți / cînte*; *dorm / doarme* etc.

Datorită modificărilor fonetice pe care le cunoaște rădăcina cuvintelor, aceasta devine semnificativă nu numai din punct de vedere lexical, dar și gramatical; fenomenul caracterizează, dacă lăsăm la o parte alternanțele fonetice, în primul rînd verbele neregulate și pronumele personale. Morfemul-rădăcină *er-* exprimă în *eram* și conținutul lexical al verbului existențial și „imperfectul” lui.

Solidaritatea între nivelele se manifestă în cel mai înalt grad în structura și funcționarea cuvîntului. Semnificația sa este rezultanta întîlnirii, în plan semantic, a nivele morfologic, lexical și sintactic. Planul expresiei sale suprapune nivelul fonologic și cel morfologic. Poate funcționa la propriul său nivel, cel lexical, desfășurîndu-și funcția denominativă, dar și la un nivel inferior, avînd doar o funcție semnificativă, asemeni oricărui *morfem*, ca și la un nivel superior, cînd poate primi o funcție predicativă: *Jos!* sau o poate dezvolta în baza structurii sale interne: *Plouă*.

Raporturile de intercondiționare în care se află prinse în permanență nivelele limbii devin încă mai relevante în evoluția sistemului de-a lungul timpului.